
MARIJAM M. KERIMOVA

Prispevek predstavlja stike med ruskim etnografom Nikolajem Haruzinom in slovitim slikarjem Vasilijem Kandinskim. Ta je v svoji ustvarjalnosti uporabil številne šamanske motive. Pri tem ni šlo za modnost ali strast do eksotičnega, temveč za globoke sledi v osebnostnem razvoju, biografiji in pogledu na svet. Že kot študent se je poglobljeno zanimal za šamanstvo ljudstev na ruskem severu in v Sibiriji, in to prav pod Haruzinovim vplivom. Prijatelja sta postala že 1885, ko sta začela oba študirati na moskovski pravni fakulteti, se v času študija udeležila znanstvenih odprav. Po študiju se je Kandinski odločil za slikarstvo in šel 1896 v München v zasebno slikarsko šolo A. Ažbeta, Haruzin pa je deloval kot etnograf. Tudi po Haruzinovi zgodnji smrti leta 1900 je Kandinski ohranil stike z njegovo družino in njegovim delom. Zlasti Haruzinova monografija Russkie Lopari (Ruski Laponci), učbenik Etnografija (Etnografija) in druge Haruzinove raziskave šamanstva so nedvomno močno vplivale na njegovo umetniško ustvarjalnost. V prilogi je objavljenih 12 Kandinskijevih pism prijatelju.

Ključne besede: Nikolaj Haruzin, Vasilij Kandinski, šamanstvo, umetnost, korespondenca.

The paper presents personal and scholarly relations between the Russian ethnographer N. N. Kharuzin and the famous Russian painter W. Kandinsky. Kandinsky used shamanistic motifs in his creative works. This was not a tribute to fashion or a passion for exotic: shamanistic motifs had deep roots in his personal genealogy and biography, and his mindset. As a student he was deeply interested in shamanism of the people of the Russian nord and Siberia. This interest was influenced by Kharuzin. They became friends in 1885, when both entered the faculty of law in Moscow, and while at university they took part in scientific expeditions. After the study Kandinsky decided to devote himself to painting and moved to Munich in 1896, where he entered the private art school of A. Ažbe, and Kharuzin worked as an ethnographer. After Kharuzin's death in 1900, Kandinsky maintained contacts with his family and with his work. Especially Kharuzin's monograph Russkie Lopari (Russian Saami), the textbook Etnografija (Ethnography) and Kharuzin's research in shamanism undoubtedly affected Kandinsky's artistic creativity. In the appendix twelve letters written by Kandinsky to Kharuzin are published.

Keywords: Nikolai Kharuzin, Wassily Kandinsky, shamanism, art, correspondence.

Usoda je med znanim ruskim etnografom Nikolajem Nikolajevičem Haruzinom in znamenitim slikarjem Vasilijem Vasiljevičem Kandinskim, enim od začetnikov abstrakcije v upodabljaljoči umetnosti, čudaško spleta tesne prijateljske vezi.

Na začetku svojih življenjskih in ustvarjalnih poti sta imela veliko skupnega. Oba sta se rodila v Moskvi, v trgovskih družinah: Haruzin leta 1865, Kandinski pa leto pozneje. Slednji je Nikolaja Haruzina preživel za 44 let, umrl leta je 1944 v predmestju Pariza Neuilly-sur-Seine. Haruzin je umrl leta 1900 zaradi srčnega napada, ko mu ni bilo še niti 35 let.

Haruzinovi predniki so bili sibirski trgovci. Nikolaj Ivanovič, oče Nikolaja Nikolaje-

viča Haruzina, dveh njegovih bratov Alekseja in Mihaila ter dveh sester Vere¹ in Jelene, je zgodaj osirotel, se preselil v Moskvo in tam nadaljeval očetovo delo – trgoval je s tekstilom. Sčasoma je postal eden največjih naročnikov Trjohgorne manufakture in leta 1873 prejel naziv trgovca prvega razreda.

Tesno druženje Haruzinovich z opaznimi predstavniki »nove« trgovske plasti iz druge polovice 19. stoletja – Botkini, Aleksejevi, Prohorovi, Tretjakovi in Ščukini – je opredelilo ozračje duhovnega življenja družine. Stremljenje k znanosti in umetnosti, obiskovanje gledališč, muzejev, razstav, zanimanje za dobrotelost in mecenstvo – z vsem tem so se Haruzinovi ukvarjali v vsakdanjem življenju. Veliko vlogo pri tem je imel oče. Nikolaj Ivanovič je prosti čas zmeraj preživljal z otroki – prebiral jim je pravljice, Puškina, Lermontova in Nekrasova ter jih spodbujal pri učenju tujih jezikov. Otroci so ga oboževali. Vera Nikolajevna Haruzina je v svojih spominih pisala, da je oče *močan človek z nežno dušo in velikodušnim srcem*, utelešenje časti, plemenitosti, dobrote in inteligentnosti [Haruzina 1999: 5].

Oče slikarja Vasilij Silvestrovič Kandinski je imel veliko skupnega z N. I. Haruzinom. Rodil se je nekje v Nerčinsku ali pa v Kjahti, južno od Bajkalskega jezera, potem je živel v Selenginsku in imel naziv trgovca prvega razreda [Kandinski 2001: 387]. Ko se je iz Sibirije preselil v Moskvo, kjer je dobil komercialno izobrazbo, je to mesto vzljubil nič manj kot svojo »ožjo domovino«. Njegova zelo človečna duša je znala začititi »moskovskega duha«, ki se tako živo izraža v vsaki drobnariji:

V veliko zadovoljstvo mi je bilo poslušati, kako denimo s posebno ljubeznijo našteva stara, dišeča imena »štirideset krat štiridesetih« moskovskih cerkva. V njem brez dvoma utripa živa umetniška žilica. Zelo rad ima slikarstvo in se je v mladosti tudi sam ukvarjal z risanjem ... Ko sem bil še otrok, mi je pogosto risal ... Eden njegovih najljubših konjičkov je bilo zmeraj to, da je hodil na razstave, na katerih si je dolgo in pozorno ogledoval slike. [Kandinski 2001: 295–296]

Vasilij Kandinski je v očetu zelo cenil to, da je bil izjemno potrpežljiv do njegovih muh, da si je že od začetka prizadeval razviti v njem samostojnost in da ga je radodarno podpiral materialno. *Načelo njegove vzgoje je bilo popolno zaupanje in prijateljski odnos do mene* [298]. Z enako ljubeznijo in spoštovanjem je Vasilij gledal na mamo L. I. Tihejevo. Mama je bila Moskovčanka, v njej so se združevale *preprostost starega rodu, neusabljava energija, ki je bila izvirno spletena iz živčnosti in veličastnega miru, ter združitev tradicionalnosti in resnične svobode* [269].

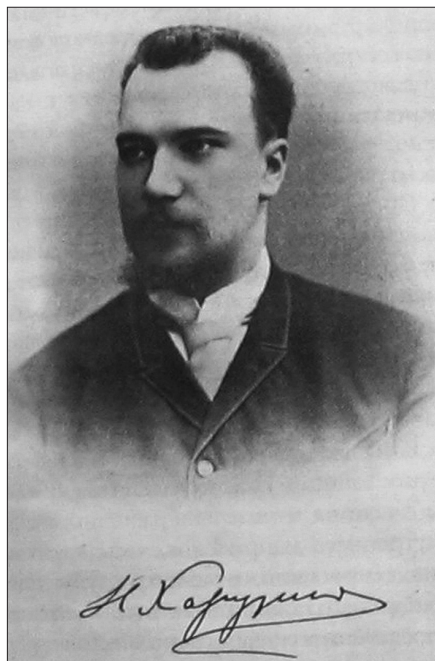
Kakor vidimo, so bile razmere, v katerih je živel in odraščal Vasilij Kandinski, podobne tistim, v katerih je s svojimi brati in sestrami odraščal Nikolaj Haruzin.

Ene in druge so bile obremenjene s patriarhalnimi navadami moskovskega trgovstva in prizemljenostjo misli. Ne glede na to, da sta bila Haruzin in Kandinski zelo vdana pravoslavju, je bilo za oba značilno, da sta bila odprta za druge kulture in veroizpovedi ter da sta

¹ Podrobneje o Alekseju Nikolajeviču Haruzinu in Veri Nikolajevni Haruzini gl. v Kerimova 1998.

Slika 1: Vasilij V. Kandinski

Slika 2: Nikolaj N. Haruzin

skušala razumeti globoke korenine navad, nravi in verovanj tako Rusov kot drugih ljudstev v Rusiji in tujini.

Kandinskemu so veliko pomenile očetove pripovedi o zvezah slikarjevega pradedu Hrisanfu Petroviču Kandinskemu z dekabristi. Hrisanf Petrovič je skupaj z bratom v Čiti zgradil jetnišnico za dekabriste in za to dobil zlato medaljo »Za prizadevnost« na Aninem traku, nato pa je prejel še naziv trgovskega svétnika. Leta 1827 so pri njih doma v vasi Bjakino gostoljubno sprejemali na kosilo A. N. in N. M. Muravjova, S. G. Volkonskega, J. P. Obolenskega in druge, tri desetletja pozneje pa so se seznanili z M. A. Bestuževom, ki je prek Čite potoval v Nikolajevsk na Amurju. Slikarjev oče je sinu pripovedoval ne samo o stikih njegove družine z dekabristi, temveč tudi o tem, da je bil leta 1862 v Londonu na Svetovni razstavi, se tam srečal s Hercenom in s svojim sorodnikom V. N. Sabašnikovom v imenu zabajkalskih trgovcev ponudil ruskemu pisatelju materialno pomoč pri izdajanju in širjenju »Zvona« in »Polarne zvezde«. Slavna zgodovina radikalne misli v Rusiji ni šla mimo zavesti mladega Vasilija Kandinskega.

N. N. Haruzin in V. V. Kandinski sta se spoprijateljila leta 1885, ko sta se oba vpisala na pravno fakulteto Moskvske univerze. Poslušala sta predavanja profesorja M. M. Kovalevskega iz običajnega prava, profesorja A. I. Čuprova iz politične ekonomije in statistike in V. F. Millerja iz orientalistike in folklore. A. I. Čuprov je pozneje postal mentor Kandinskega in bil dolga leta njegov dober prijatelj. Kandinski je z zanimanjem študiral politično ekonomijo, statistiko, rimsko pravo, zgodovino ruskega prava in običajno pravo, toda najbolj

ga je privlačila etnografija, o kateri je pisal, da *pomaga odkriti skrivne koticke ljudske duše* [272]. Haruzin, ki je šel po sledih svojega zgodaj umrlega brata M. N. Haruzina, najljubšega učenca M. M. Kovalevskega, se je sprva ukvarjal s pravom, med drugim tudi z običajnim pravom. Hkrati se je pod vplivom V. F. Millerja začel zanimati za arheologijo in starorusko zgodovino, vendar je pozneje sprevidel, da je njegova poklicanost etnografija.

Tako Nikolaj kot Vasilij sta v prvih letih študija na univerzi hodila na znanstvene odprave.

Nikolaj Haruzin se je prvih odprav udeležil v letih 1886 in 1887, Vasilij pa leta 1889. Cilj odprave N. N. Haruzina leta 1886 je bilo preučevanje običajnega prava in folklore ljudstev severnega Kavkaza [Haruzin 1888a, b, c], odprave leta 1887 pa preučevanje ruskega prebivalstva Oloneške gubernije in Kolskega okrožja Arhangelške gubernije, pa tudi preučevanje Laponcev (Samov). Rezultat te odprave je bilo nekaj zanimivih člankov: »O laponskih pripovedih in pesmih«, »O nojdih pri starih in sodobnih Laponcih« in »K vprašanju o dveh tipih Laponcev« [Haruzin 1888č, 1889, 1890a], za katere je dobil srebrno medaljo Združenja ljubiteljev naravoslovja, antropologije in etnografije na Moskovski univerzi (OLEAE).

Ti članki so bili uvod v obsežno monografijo *Ruski Laponci. Oris sodobnega življenja* [Haruzin 1890]. Monografija se začne s podrobnimi zgodovinsko-podateljnimi podatki o poselitvah ruskih in skandinavskih Laponcev. N. N. Haruzin je temeljito preučil njihove družinske in socialne navade, vsakdanjik, šamanstvo, sprejetje krščanstva in ljudsko ustvarjanje. Zelo dragoceni so prvič objavljeni arhivski dokumenti, zapiski o folklori, pa tudi risbe, ki jih je Haruzin uvrstil v priložo. Poznani antropolog in etnograf D. A. Anučin je napisal obširno recenzijo o delu mladega znanstvenika in opozoril na njegove novatorske poteze: *Delo N. N. Haruzina, je zapisal, je prvi tovrsten poskus* [sistematične monografije – M. K.], *in to tako popoln in temeljit, da bi mu težko dodali kaj bistvenega. Vsekakor mora postati izhodišče za vsa prihodnja dela, ki se bodo posvetila preučevanju tega plemena* [Anučin 1891: 209]. Tako visoka ocena velikega znanstvenika je bila zaslužena nagrada. Sledila ji je zlata medalja Oddelka za etnografijo v OLEAE. To delo je ne le obogatilo etnografsko literaturo konca 19. stoletja, temveč še zdaj velja za klasično in sploh edino knjigo, v kateri se je ohranilo nadvse bogato gradivo o kolskih Laponcih.

Nikolaj Haruzin, ki je vedel, da se Kandinski zanima za etnografijo, je prijatelja vpeljal v dejavnost Oddelka za etnografijo v Združenju ljubiteljev naravoslovja, antropologije in etnografije ter revije *Etnografski obzornik*, ki je začela izhajati leta 1889. N. N. Haruzin je bil eden glavnih ustanoviteljev revije in avtor številnih člankov, pregledov in recenzij, poleg tega pa je tudi financiral izdajo prvih števil. Opozoriti je treba na to, da se je V. V. Kandinski s prijateljem udeleževal prvih zasedanj uredniškega sveta nove revije, ki so ob sprejemnih dnevih potekali doma pri Haruzinovih in na katerih so razpravljali tako o načrtih za nove objave kakor o dejavnosti Oddelka za etnografijo. Kandinski in njegov gimnazijski prijatelj P. M. Bogajevski sta postala aktivna člana Oddelka za etnografijo v OLEAE.

Maja leta 1889 je V. V. Kandinski po naročilu Oddelka za etnografijo v OLEAE sam, brez spremstva, odšel na svojo prvo znanstveno odpravo na sever Rusije, v Vologoško

gubernijo, kamor je tedaj sodilo tudi ozemlje, poseljeno s Komi-Zirjani. Potem ko je na parniku iz Vologde po reki Suhoni pripotoval do Severne Dvine, se je po reki Vičegdi na čolnih prepeljal do Ust-Sisolska (zdaj Siktivkar), potem pa prepotoval mnogo vrst po severnovzhodnem delu Vologoške gubernije (Solvičegodsk, Ib, Podjelsk, Madža, Bogorodsk, Kortkeros, Ust-Nem in Ust-Kulom).

Pred odpravo je na Oddelku za etnografijo v OLEAE prebral referat »Verovanja Permjakov in Zirjanov«. Nekaj tednov pred Kandinskim je na zasedanju oddelka nastopil N. N. Haruzin z referatom o Laponcih. To je Kandinskega zagotovo spodbudilo in okrepilo njegovo željo, da bi se podrobneje seznanil s skrivnostno kulturo Zirjanov – ljudstva, pri katerem se je, to je vedel, ohranilo veliko ostankov poganstva.

Poleg Haruzinovih del so na Kandinskega brez dvoma vplivali tudi pogovori s prijateljem pravnikom, strokovnjakom za običajno pravo P. M. Bogajevskim. Haruzinovi so dolgo leta tesno prijateljevali tudi z družino Bogajevski. N. N. Haruzin se je leta 1889 z Bogajevskim udeležil odprave na Krim, leta 1890 pa se je z njim in s sestro V. N. Haruzino odpravil v Sarapul k Votjakom (Udmurtom) po sledih M. N. Haruzina. Kandinski je zagotovo vedel tudi za prvo odpravo Bogajevskega k Votjakom (leta 1887), ki so sorodni Zirjanom, ter za njegove načrte za drugo odpravo in je od njega dobival nasvete. Nedvomno je poznal njegovo delo »O življenju sarapulskih Votjakov«. ² Prav tako je bil Kandinski seznanjen z načrti V. M. Mihajlovskega, ki je zbiral gradivo za svoje temeljno delo *Šamanstvo. Primerjalno-etnografska študija*. Pozneje, leta 1890, je Kandinski na arheološkem zborovanju v Moskvi poslušal referat Mihajlovskega »Prvobitna umetnost in slikovna pisava (piktografija) na podlagi etnografskih podatkov«, ³ v katerem je ta predstavil številne risbe in skice, ki jih je prerisal z upodobitev na skalnih stenah in na šamanskih bobnih pri Altajcih in Ostjakih. Risbe so prehod k slikovni pisavi in so sorodne piktogramom severnoameriških Indijancev.

Ko je Kandinski pisal svoj prvi etnografski članek »Iz etnografskega gradiva sisolskih in vičegodskih Zirjanov. Ljudska božanstva«, si ni pomagal samo z deli N. N. Haruzina, P. M. Bogajevskega in V. M. Mihajlovskega, ampak je zagotovo poznal tudi že izdana dela o Komi-Zirjanih: M. Castrena *Prvotni podatki o slovnici zirjanskega jezika* (Helsinki 1844), F. A. Arsenjeva *Zirjani in njihove louske navade* (Moskva 1873), *Zirjansko-votsko-ruski abecednik* G. S. Litkina (Sankt-Peterburg 1887) in drugo Litkinovo delo *Zirjanski okraj v času permskih in zirjanskih škofov in zirjanski jezik* (Sankt-Peterburg 1889) idr.

V avtobiografski študiji *Koraki* iz leta 1913 je slikar pisal o potovanju v Vologoško

² P. M. Bogajevski, O življenju sarapulskih Votjakov. V: *Zbornik etnografskega gradiva*. 3. knjiga. Moskva 1888, 14–64. Na podlagi gradiva iz druge odprave je pozneje izdal tudi dela: O religioznih predstavah Votjakov. *EO* 1890 (4), in Multanska molitev Votjakov v luči etnografskih podatkov. *EO* 1890 (1–2). Leta 1882 je bil pri Votjakih M. N. Haruzin. Njegovo delo *O pravni ureditvi pri ljudstvih Sarapulskega okraja Vjatske gubernije* (Moskva 1883), napisano na podlagi gradiva te odprave, je Kandinski poznal. [Zaradi berljivosti so naslovi del navedeni v slovenščini, v seznamu literature pa v ruščini.]

³ Mihajlovski 1892. O tem, da je Kandinski vedel za pripravo tega dela, priča njegovo pismo Haruzinu [OPI GIM, F. 81, D. 98, L. 122]. V skrajšani obliki je bil referat Mihajlovskega »Prvobitna umetnost in slikovna pisava (piktografija) na podlagi etnografskih podatkov« izdan v knjigi *Dela VIII. arheološkega seminarja v Moskvi leta 1890. T. IV*. Moskva 1897: 177–178.

gubernijo kot o še posebno močnem vtisu iz študentskih let, ki je glede marsičesa opredelil njegovo usodo in je bil podoben tistemu pristinemu navdušenju, ki so ga v njem izzvale slike Moneta, Rembrandta in Wagnerjeva opera *Lohengrin* [Kandinski 2001: 273]. Tudi pozneje, že na stara leta, se je večkrat – in to ne le v mislih, temveč tudi idejno in v podobah svojih slik – vračal k tistemu močnemu učinku, ki ga je naredila nanj vologoška odprava. Naj navedem odlomek iz slikarjevih zapiskov:

To, da sem potoval čisto sam, mi je omogočilo, da sem se neovirano poglobljal v samega sebe in v to, kar me je obdajalo. Podnevi je bilo pogosto peklensko vroče, v nočeh, ki so bile skoraj čisto svetle, pa tako mrzlo, da me je celo v kožuhu, obujkah in zirjanski kučmi, ki sem jih dobil za na pot ob pomoči N. A. Ivanickega [o njem gl. spodaj – M. K.], pogosto zeblo. S hvaležnostjo v srcu se spominjam, kako so me kočijaži včasih pokrivali z ogrinjalom, ki je med spanjem zdrknilo z mene. Prihajal sem v vasi, katerih prebivalci z rumeno sivimi obrazi in lasmi so bili od glave do peta oblečeni v rumeno sive obleke. Ljudje so bili včasih tudi bolj bledolični, rdeči in s črnimi lasmi ter so nosili tako pisane in svetle obleke, da so bili videti kakor premične slike na dveh nogah. Iz spomina se mi nikoli ne bodo izbrisale velike enonadstropne kočee z rezbarijami in bleščecimi samovarji v oknih. Samovar pri njih ni bil »razkošje«, ampak nekaj najnujnejšega: prebivalstvo se je ponekod prehranjevalo skoraj izključno s čajem (Ivan-čajem), če ne štejem ovsenega kruha, ki se je upiral tako njihovim zobem kakor želodcu – vse tamkajšnje prebivalstvo je imelo napihnjene trebuh. In prav v teh nenavadnih krajih sem srečal tisti čudež, ki je pozneje postal ena izmed sestavin mojih del. Tukaj sem se naučil tega, da slike ne gledam od strani, ampak da se sam vrtim v njej, da v njej živim. Zelo živo se spominjam, kako sem se ob tem nenavadnem prizoru ustavil na pragu. Miza, klopi, velikanska peč, omare, kredence – vse je bilo poslikano s širokopoteznimi pisanimi ornamentami. Na stenah so visele poslikane deščice: simbolično upodobljen vitez, boj in v barvah izražena pesem. Bogkov kot je bil ves ovešen z naslikanimi in odtisnjenimi ikonami, pred njim pa je brlela rdeča svetilka, kakor da bi sama o sebi nekaj vedela, kakor da bi živela sama zase – videti je bila ko skromna, a ponosna zvezda, ki nekaj skrivnostno šepeta. Ko sem naposled stopil v izbo, me je obdalo slikarstvo, stopil sem vanj. [Kandinski 2001: 279]

Razumljivo je, da Kandinskega v teh krajih ni privlačila samo živa slikovitost narave in vasi, temveč tudi in predvsem cilj: preučevanje pravnih navad ruskega prebivalstva Vologoške gubernije in verovanj sisolskih in vičegodskih Zirjanov. *Ko sem ta del ločil od splošnega preučevanja verovanj, sem se spraševal o tem, je opozarjal Kandinski, v kolikšni meri je mogoče rekonstruirati sledi poganskega obdobja – te se namreč kažejo v kaosu sodobnih religioznih predstav, ki so se izoblikovale pod močnim vplivom krščanstva* [Kandinski 1889: 102]. Kandinski je na podlagi gradiva, ki ga je zbral med svojo odpravo od 28. maja do 3. julija leta 1889, napisal članek »Iz etnografskega gradiva sisolskih in vičegodskih Zirjanov. Ljudska božanstva (po sodobnih verovanjih)« [Kandinski 1889]. V njem kritizira tiste raziskovalce, ki so pisali o Zirjanih kot o nečem enotnem, čeprav so bile med tamkajšnjimi skupinami

zirjanskega ljudstva zelo izrazite razlike. Kazale so se v življenju, verovanjih in šegah pečorskih, vičegodskih, udorskih in drugih lokalnih skupin Zirjanov. Kandinski je preučeval samo sisolske in vičegodske Zirjane, ki so naseljevali jugozahodni del Ust-Sisolskega okraja Vologoške gubernije. Pisal je, da si prizadevajo spoznati svojo preteklost z nepopisno energijo, še posebno pozabljena poganska verovanja. Zirjani zanikujejo svoje sorodstvo s Čudci (čeprav med njimi krožijo zgodbe o begu Čudcev iz teh krajev), vendar priznavajo, da niso sledili njihovemu zgledu, ampak so se dali krstiti in začeli živeti »po krščanski podobi«, ter da so se zmeraj označevali za Komije, torej za Zirjane.

Kandinski piše, da pogansko legendo o Zlati babi, boginji nesmrtnosti, včasih omenjajo raziskovalci, kakršni so Ž. Herberstein idr., vendar so jo sami Zirjani pozabili. Opozarja, da se mu je posrečilo najti samo nekaj sledi poganske religije Zirjanov – npr. starodavnega čudskega boga Čurila. Kar pa zadeva poboževanje nebesnih teles, ga Zirjani ne poznajo, razen sposobnosti *Sonca, da vidi* in vpliva na naravne pojave ter da se celo jezi in pošilja točo na dan svetega Ilije. Ta vera se je v odročnih krajih ohranjala tudi še ob koncu 19. stoletja. Čaščenje ognja živi v vražah, ki so zelo razširjene: ljudje verjamejo, da se v ogenj ne sme pljuvati in da se ga ne sme teptati z nogami (gasiti ga je treba z vodo), ter vanj mečejo »nečisto« posodo, da bi se očistila. Kandinski opozarja, da je zbral samo fragmentarne podatke o raznih poganskih kultih, povezanih z naravnimi pojavi, da pa jih že ni mogoče povsem rekonstruirati.

Podrobno piše o verovanju v *orta*, ki je po njegovem mnenju povsem zirjansko. Ruski raziskovalci (G. S. Litkin in I. A. Kuratov) so besedo *ort* prevajali kot duh ali duša, toda po mnenju Kandinskega to sploh ne pomeni, da je bistvo (substanca) orta duh – Zirjani so imeli nejasne predstave o duhu, kar je bilo zagotovo posledica tega, da so se pokristjanili. Gozdni in vodni škrti so imeli pri njih zmeraj telesno obliko, zmeraj se jih je dalo videti in jim prizadejati telesno bolečino. Predstave o človeški duši so bile zelo nejasne, še pogostejše pa jih sploh ni bilo mogoče srečati. Zirjani, ki so verjeli, da so pokojniki (še posebno čarovniki) sposobni hoditi, so si jih zamišljali v takšni obliki, kakršno so ti imeli, ko so bili živi. Umrle čarovnike so zvezovali, da bližnjih ne bi vznemirjali s svojimi obiski. Kakor piše Kandinski, so imeli Zirjani navado, da so v grobu delali odprtino nad usti umrlega in zlivali vanjo pijačo. Govorili so: *Suh je kot ort*, pa tudi: *Pravi ort*, kar priča o tem, da je ort nekaj snovnega. Preden človek umre, se ort ponoči prikazuje njegovim svojcem, pri tem pa privzema podobo prav tega človeka, ki bo kmalu umrl. V skladu z verovanji je veljalo, da ort po smrti odide z umrlim neznano kam ali da po štiridesetih dneh izgine. Zirjani so razlikovali obisk orta od obiska samega pokojnika. O tem govori šega, v skladu s katero so vseh štirideset dni po smrti obešali brisačo, da bi se lahko ort in pokojnik zjutraj vanjo obrisala – ort brisačo lahko opazi, pokojnik pa ne. Na vprašanja, od kod se je ort pojavil in kam izgine po smrti, so Zirjani odgovarjali, da tega ni mogoče vedeti. Kandinski je na podlagi tega sklenil, da je verovanje v orta zelo stara plast v religioznih verovanjih Zirjanov. Obenem je pri Zirjanih obstajal tudi kult prednikov, ki so jih po izročilu imenovali *jelniki*. Jelka je bila prebivališče številnih božanstev, ognjišče in del hiše ob njem pa so imeli za ne-

kaj nedotakljivega (tam naj bi prebivali hišni škrti). Če v hiši ni peči, potem v njej ni niti škrtata – pokrovitelja družine. Kult prednikov je bil povezan z ognjiščem. Selitev v novo hišo se je pogosto končevala s smrtjo. Mnoge nove hiše v Ust-Sisolsku so zato ostajale prazne – po mnenju Kandinskega je bil akt selitve pri Zirjanih povezan z žrtvijo prednikom za vznemirjenje, ki jim ga povzročajo ob selitvi.

Zirjani so verjeli, da so nekoč imeli hudobnega boga – Morta, zato je ta beseda veljala za zmerljivko. Poznali so tudi boginjo Polozničo (beseda *polozniča* ustreza ruski besedi *poludnica*⁴), ki živi v rži in jo varuje, zato se Zirjani – v strahu, da jih bo kaznovala – rži niso pritaknili do sv. Ilije. Kandinski je med odpravo k Zirjanom opazil, da je vraža že izginila.

Kandinski je po svojem prvem etnografskem članku v reviji *Etnografski obzornik* objavil še veliko pregledov in recenzij [Kandinski 1889a, b; 1890; 1891a, b, c, č]. Ker nimam možnosti, da bi jih vse podrobno vsebinsko obnovila, naj se dotaknem samo tistih tez in ocen, ki se mi zdijo najzanimivejše.

V pregledu knjige G. S. Litkina *Zirjanski okraj v času permskih in zirjanskih škofov in zirjanski jezik* Kandinski [1889b] poudarja pomen prevajanja ljudskega ustvarjanja Zirjanov iz zirjanščine v ruščino in možnosti tega, da jih beremo. Kandinski tako kakor Litkin zatrjuje, da imajo Zirjani svojo ljudsko poezijo (avtor dela navaja pet pravljic, prevedenih iz zirjanščine). Po mnenju recenzenta je enako dragocena izdaja zirjanske slovnice in slovarjev (zirjansko-ruskega, votsko-ruskega, v prilogi pa tudi rusko-votsko-zirjanskega). Kandinski navaja mogoče različice izvira etnonima *Zirjani*, ki so obstajale v tistem času (mnenja akademikov A. M. Šegrena, P. I. Savvaitova, K. Popova in drugih.). Ob koncu recenzije sklene, da avtor tega vprašanja ni dokončno razrešil.

Njegov pregled knjige Oskarja Peschela *Narodoslovje* v prevodu E. J. Petrija (v dveh knjigah) priča o tem, da se je Kandinski zelo zanimal za teorijo etnologije. Glede obravnavane knjige meni, da ima avtor prav, *ko priznava jezik za eno izmed sredstev kvalifikacije v narodoslovju, vendar hkrati opozarja, da je treba tovrstno kvalifikacijo pozorno preverjati na vse mogoče načine ter jo zaradi pogostih sposojanj in vplivov graditi kar se da preudarno*. Ko v nadaljevanju kritizira avtorja, upravičeno opozarja, da se stopnja divjaštva ne opredeljuje samo z znanjem pridobivanja ognja. Kar zadeva periodizacijo ljudstev in določanje stopnje matriarhata, zavzema ustrežnejše stališče kakor Peschel. Slednji je na kratko orisal šamanstvo, budizem, monoteizem, krščanski nauk in islam. Kandinski piše, da je prednost knjige velikansko število dejstev, njena pomanjkljivost pa je raba zastarelih virov in nepoznavanje del M. Castrena, P. S. Pallasa idr. Naposled potoži glede tega, da sijajni tuji viri niso prevedeni, v že prevedenih pa da bi bilo treba popraviti zastarele teze [Kandinski 1890].

V tem kontekstu je treba opozoriti še na dve recenziji Kandinskega – na študijo M. M. Kovalevskega in na zbornik člankov, ki ga je uredil N. N. Haruzin.

Knjiga M. M. Kovalevskega *Oris izvira in razvoja družine in lastnine* iz leta 1890 je sestavljena iz petnajstih predavanj, ki jih je avtor prebral v Stockholmu. Kandinski opozarja,

⁴ Poldnevica (op. prev.).

da je namen avtorja podati *strnjeno kritiko uveljavljenih teorij* o izviru družine in lastnine. *Posebno pozornost posveti arijcem*. Začne pri matriarhatu in iz njega dosledno izpeljuje nastanek družine. Poleg tega Kovalevski pokaže, kako se je v prvobitnem komunizmu pojavila individualna lastnina. Podrobno obravnava vprašanja o tem, kako so različna ljudstva od matriarhalne ureditve prešla k patriarhalni, nato pa začne analizirati teorije o izvoru individualne lastnine.

Nastanek poljedelske skupnosti avtor pripisuje dobi razpada družinske skupnosti ... To so glavne točke nad vse zanimive nove knjige našega nadarjenega znanstvenika, ... Kar pa zadeva podrobnosti in zanimivo poglavje »le mir russe XI«, naj se bralec obrne kar na samo knjigo. Branje mu bo v korist in zadovoljstvo. [Kandinski 1891a]

To, da je Kandinski pozitivno ocenil knjigo M. M. Kovalevskega, priča o tem, da so bili avtorjevi pogledi na razvoj družine in lastnine za tisti čas napredni in da so bili Kandinskemu brez dvoma blizu.

Značilno je, da sta V. V. Kandinski in N. N. Haruzin na M. M. Kovalevskega kot na nadarjenega misleca in znanstvenika enciklopedista gledala enako. Prijatelja sta z zanimanjem in koristjo poslušala predavanja svojega najljubšega profesorja. Toda leta 1887 je bil Kovalevski prisiljen emigrirati iz Rusije, ker so ga zaradi radikalnih nazorov izgnali z Moskovske univerze. Istega leta je Nikolaj Haruzin v pismu V. F. Millerju izražal svojo žalost glede nepravilne usode Kovalevskega: *Zdelo se je, da se je na fakulteti vse že umirilo in da je nevarnost minila ... M. M. [Kovalevski – M. K.] je vendar najbolj nadarjen, sijajen in prodoren znanstvenik ...*⁵ Vezi med Kovalevskim in Haruzinom se niso pretrgale niti potem, ko se je prvi preselil v Stockholm in nato v Oxford. V pismu iz leta 1890 se je svojemu kolegu in prijatelju Nikolaju zahvalil za knjigo, ki da se jo nadeja dobiti v Oxfordu, kjer bo predaval običajno rusko pravo, in čestital V. N. Haruzini za sijajen začetek njene literarne dejavnosti.⁶ Kandinski je leta 1899 v pismu A. I. Čuprovu pisal: *Čeprav me M. M. Kovalevski ni poznal kot študenta, mu, prosim, vseeno sporočite, da je spomin na njegova predavanja, dela in osebnost živ in prelep tako v meni kot v tovariših na univerze, ki so mi blizu* [Šumihin 1983].

Vse spise M. M. Kovalevskega je Haruzin uporabil v štirih delih svojega učbenika *Etnografija* (izdan posmrtno v letih 1901–1905). V bibliografijo virov drugega in tretjega dela te knjige, v katerih obravnava probleme družine, rodu in lastnine, pa je vključil tudi delo F. Engelsa *Izvor družine, privatne lastnine in države* (prevod iz nemščine, Sankt-Peterburg 1899). Kandinski in Haruzin sta oba vedela, da je Kovalevski osebno poznal K. Marxa in F. Engelsa.

Prav tako ne smemo prezreti Kandinskijeve recenzije *Zbornika podatkov za preučevanje življenja kmečkega prebivalstva Rusije*, ki ga je uredil N. N. Haruzin. Kandinski je posebno pozornost posvetil drugi knjigi, v kateri je izšlo »Etnografsko gradivo Vologoške gubernije« Nikolaja Aleksandroviča Ivanickega (1847–1899), prijatelja Kandinskega in Haruzina,

⁵ RGALI. F. 323, D. 429, L. 107.

⁶ OPI GIM. F. 81 (Haruzini), D. 17, L. 107.

drugiče pa poznanega raziskovalca kmečkega življenja v Rusiji. Kandinski se je z N. A. Ivanickim, ki je bil po rodu iz mesta Kadnikovo, seznanil med svojo prvo odpravo, ko mu je Ivanicki priskrbel toplo obleko. Ivanicki je bil takrat tajnik zemske uprave. *Njegova dela*, je pisal Kandinski, *ki v Rusiji niso zbudila zanimanja, so izdajali v Nemčiji. Ta botanik in zoolog, organizator zemskega odkupa ročnih izdelkov iz roževine, ki jih je iztrgal iz neusmiljenih rok prekupčevalcev* [Kandinski 2001: 299], se je ukvarjal tudi z etnografijo. Njegova etnografska dela so bila nagrajena z medaljami RGO in OLEAE. Ker je delal v zemstvu Vologoške in Oloneške gubernije, je imel zelo dobre odnose z vaščani ter je zbral veliko etnografskega gradiva. Po naročilu N. N. Haruzina je sestavljal zbirke predmetov iz vsakdanjega življenja kmetov Vologoške gubernije, predvsem zirjanskih, ter jih pošiljal v Moskvo. N. N. Haruzin si je z Ivanickim ves čas dopisoval, mu finančno pomagal in mu pošiljal etnografsko literaturo.⁷ Kandinski v recenziji opozarja na podrobnosti v raziskovalčevih odgovorih na številna nadvse zanimiva etnografska vprašanja in na verodostojnost podatkov. Naposled sklene, da je Ivanicki ustvaril *celovito sliko krajevnega življenja*, podkrepjeno s pesmimi, opisom obleke, jedi, obrti in poljedelstva. Veliko pozornosti raziskovalec posveča verovanjem in obredom, družinskim navadam in šegam, patriarhalni ureditvi življenja, piše o poganskih verovanjih in krščanskih šegah. Ivanicki sklene knjigo z obsežnim seznamom iger, pravljic, pesmi in celo z notnim zapisom, ki ga je pripravil M. Kuklin. N. N. Haruzin je kot urednik zbornika izrazil svoje odobravanje in željo, da bi v naslednji zbornik vključili gradivo iz Vjatske, Oloneške in Jaroslavske gubernije, pa tudi iz Malorusije. Recenzent in urednik sta tu nastopila kot somišljenika in to je še bolj okrepilo njuno prijateljstvo [Kandinski 1891b].

Zaradi težav z zdravjem sta Vasilij in Nikolaj izgubila nekaj časa za študij na pravni fakulteti in hkrati doštudirala leta 1893. Vasilij je dobil diplomu prve stopnje na katedri za politično ekonomijo in statistiko, Nikolaj, ki je moral premagati številne ovire in se je dokončno odločil za etnografijo, pa se je s pravne fakultete Moskovske univerze prepisal na Derptsko univerzo ter istega leta postal magister etnografije in geografije na zgodovinsko-filološki fakulteti (diplomo je prejel januarja leta 1894).

Kandinski je bil v ekonomski znanosti in pravo tako uspešen,⁸ da so mu ponudili mesto profesorja na katedri za ekonomijo in statistiko na Derptski univerzi, vendar je leta 1895 v pismu A. I. Čuprovu odkrito priznal, da v sebi ne čuti *velike ljubezni do znanosti, ki bi prevzemala vse njegovo bitje* [Šumihin 1983: 341], ter se je še istega leta zaposlil kot direktor Kušnerovske umetniške tiskarne v Moskvi, v kateri so tiskali barvne reprodukcije. Ko je dokončno sklenil, da bo svoje življenje posvetil slikarstvu, je leta 1896 odpotoval v München. Tam je v letih 1897–1899 študiral v poznani zasebni šoli slovenskega slikarja

⁷ Gl. pisma N. A. Ivanickega N. N. Haruzinu – OPI GIM, F. 81, D. 5, L. 135; D. 8, L. 62; D. 17, L. 97; D. 15, L. 71.

⁸ Že med študijem ekonomije in prava že leta 1889 objavil članek »O kaznih v zvezi z odločitvijo krajevnih sodišč v Moskovski guberniji« [Kandinski 1889c]. Na pobudo Čuprova je med pripravo za prevzem profesure na katedri za ekonomijo in statistiko pisal študijo Analiza teorije delavskega fonda in tako imenovanega železnega zakona.

Antona Ažbeta (1862–1905),⁹ iz katere je izšlo veliko nadarjenih slikarjev, med njimi tudi ruskih – I. Grabar, K. Petrov-Vodkin, M. Šemjakin in mnogi drugi. Po študiju pri Ažbetu se je obrnil na Franza Stucka, predavatelja Kraljevske umetniške akademije, ki je v tistih letih veljal za *najboljšega nemškega risarja*, ter imel leta 1900 pri njem ure. Leto dni pozneje se je Kandinski poslovil od Stuckovega ateljeja in je v letih 1900–1902 spet živel v Moskvi, kjer je ustanovil umetniško združenje »Falanga« (leta 1901), predaval v slikarski šoli združenja ter začel pisati članke o umetnosti.

N. N. Haruzin je v teh letih neutrudno delal na področju etnografije. Po zaslugi V. F. Millerja je jeseni leta 1896 kot privatni docent začel predavati etnografijo na Moskovski univerzi in Lazarevskem inštitutu za vzhodne jezike (brezplačno). Ker je bil pravzaprav glavni urednik *Etnografskega obzornika*, je intenzivno pisal članke, pregleda in recenzije, to pa ga je zelo izčrpavalo. Šibko zdravje je terjalo svoje in leta 1900 njegovo srce ni zdržalo prevelike obremenitve. Kakor je pisal njegov učitelj V. F. Miller, si je Nikolaj Haruzin, ne glede na tako kratko življenje, *izbojeval častno mesto v zgodovini ruske etnografije* [Miller 1900: 1], ki ga ima še danes.

Človek bi pomislil, da so se niti velikega prijateljstva med nadarjenima človekoma pretrgale, vendar je Kandinski tudi po smrti Nikolaja Haruzina ohranjal stike z njegovo družino in bil v njihovi hiši zmeraj zelo zaželen gost. Leta 1903 je Haruzinovim v spomin na Nikolaja podaril svojo barvno gravuro na lesu s simboličnim imenom *Slovo*. Leta 1935, po smrti V. N. Haruzine in A. N. Haruzina, jo je žena A. N. Haruzina – Natalija Vasiljevna – podarila Tretjakovski galeriji, v kateri je še danes. Glede tega najdemo v dnevniku Vere Nikolajevne Haruzine za 13. oktober leta 1903 izjemno zanimiv zapis, in sicer:

V soboto je mamo obiskal Kandinski. Nisem si kdo ve kako želela, da bi ga videla, toda ko sem ga zagledala, me je prevzela takšna žalost – čuti se, da je v preteklosti še zmeraj nekaj, kar nas povezuje. Predvsem njegov glas in način govorjenja, ki ga nisem marala, sta mi zbudila toliko spominov na Koljo, na tisto hišo in našo mladost. Če bi se videvali pogosteje, bi bilo morda celo neprijetno – saj se vendar ne motim glede njegove narave in ne bi mogla reči, da mi je njegova slikarska usmeritev blizu, čeprav je menda zdaj v tujini zelo znan. Ampak teh petnajst minut je bilo dobrih. In v nasprotju s svojim pričakovanjem sem mu iskreno rekla, da sem ga bila vesela videti. Mimogrede, povedal mi je, da tako v tujini kakor tukaj pričakujejo revolucijo.¹⁰

Nekje drugje v dnevniku V. N. Haruzine, za 26. februar leta 1908, srečamo naslednji zapis:

V Münchnu je umrl Čuprov, nenadoma. Smrt takšnih ljudi občutiš tako globoko. Ko smo bili mladi, je bilo to za nas svetlo ime. Spominjam se, kako se je nad njim

⁹ A. Ažbe je svoje učence učil, naj se ravna po »načelu krogle« – po tonalni in barvni »obliki« ovala –, velik pomen pa je pripisoval tudi svetlobi, ki pada na predmet. Osvetljenost oziroma osenčenost in ton sta eno najpomembnejših sredstev za ponazarjanje oblike krogle ali kocke na površini (*načelo modeliranja*). Kandinski se je pozneje v svojem ustvarjanju pogosto ravnal po teh načelih.

¹⁰ OPI GIM, F. 81, D. 68, L. 129.

navduševal Kandinski. Ljubi bog, koliko časa je že od takrat minilo, pa se zdi tako blizu ... Čuprov – kako se spominjam njegovega lepega, »svetega« obraza na pogrebu A. P. Bogdanova. Kandinski me že dolgo ni obiskal – in zaradi tega mi je hudo, želim si, da bi bilo drugače in da bi prihajal pogosto. Prijetno mi je bilo, ko so se med nama spleтали neki čudni odnosi. Ko sem se lahko z njim pogovarjala o umetnosti in čutila, kako dobro in globoko jo razume. Zdaj pa se začujem od njega odvajati. Pa tudi drugače si včasih želim družbe, ljudi, rada bi se komu zaupala ...¹¹

Vsa ta dejstva še dodatno potrjujejo, da so bile niti, ki so Kandinskega povezovale s Haruzinovimi, čvrste in dolgotrajne. Poleg tega pa je bila V. N. Haruzina, prva ruska profesorica etnografije, pripravljena Kandinskega obveščati o novostih v etnografski literaturi in raziskavah.

Od leta 1907 se začnejo v ustvarjanju Kandinskega pojavljati šamanski motivi in to, da je to temo razvijal vse do konca svoje ustvarjalne poti, priča ne le o tem, da se je še naprej zanimal za etnografijo, ampak da si je povrh tega želel raziskati bele strani v genealogiji svojega rodu.

Izvir priimka Kandinski povezujejo z imenom reke Konde (levi pritok Irliša), ki teče po ozemlju Hanti-Mansijskega okraja, pa tudi z naseljem Kondinsk (na zgodnjih območnih zemljevidih – Kandinsk) in Kondinskim samostanom (na desnem bregu Oba), ki ima sveti pomen za Vogule (Mansije), Ostjake (Hante) in Zirjane. Bazen Oba in Konde velja za pradomovino Zirjanov. Po besedah samega Kandinskega so očetovi predniki izvirali iz vzhodnih (kondinskih) Mansijev, *ki so jih iz političnih razlogov izgnali iz zahodne Sibirije* [Kandinski 2001: 295]. Oče je sina posvetil v daljno zgodovino njihovih prednikov, med katerimi so bili Voguli, ki so se z Ostjaki vred kot nomadi selili od Urala do Severnega ledenega morja – ni naključje, da Kandinski v pismu N. N. Haruzinu 5. januarja leta 1891 piše *o nomadskih genih*.¹² J. D. Petrijajev, zgodovinar Zabajkalja, je v Jakutsku našel na omembo Kandinskih iz leta 1752 – trgovec Pjotr Aleksejevič Kandinski naj bi tam ropal cerkve in bil zato poslan v Nerčinsko katorgo. Njegov starejši sin, Hrisanf Petrovič (slikarjev praded), je šel po očetovih stopinjah in ropal na cestah, ki so vodile skoz tajgo, vendar se je potem umiril ter postal eden najbogatejših trgovcev v Zabajkalju. Da bi odkupil svojo in očetovo krivdo, je dal zgraditi dve kamniti cerkvi. Iz zgodovine rodu Kandinskih je znano, da je žena Hrisanfa Petroviča izvirala iz rodu tunguškega kneza Gantimurja, ki je leta 1655 iz Mandžurije pobegnil v Rusijo. Poleg tega je V. V. Kandinski opozarjal, da je bila njegova babica Nemka: *Moja vzgoja je bila na pol nemška. Moj prvi jezik in moje prve knjige so bile nemške* [Kandinski 2001: 268; Grohmann 1958: 16]. Po vsem tem bi se najbrž lahko strinjali s Peg Weiss, zelo poznano ameriško raziskovalko ustvarjanja Kandinskega, da so bili slikarjevi predniki dokaj *eklektična* mešanica različnih etnosov [Weiss 1995: 8; Barajev 1995: 41–42].

Omenila sem že, da se je Kandinski že v študentskih letih zanimal za poganska vero-

¹¹ Prav tam, D. 71, L. 75.

¹² OPI GIM. F. 81, D. 98, L.110.

vanja, še posebno za šamanstvo med ljudstvi severne Rusije in Sibirije. Lahko bi rekli, da je najbogatejše gradivo, ki mu je pomagalo razjasniti te pojave, našel v delih N. N. Haruzina, predvsem v monografiji *Ruski Laponci*, pa tudi v poglavju »Šamanstvo«, vključenem v Haruzinova predavanja z naslovom *Etnografija. Verovanja* (knj. IV), ki sta jih po njegovi smrti izdala Aleksej Haruzin in Vera Haruzina. V. N. Haruzina, ki je ohranjala prijateljske odnose s Kandinskim, je slikarju to delo podarila – iz ljubezni in v spomin na brata je namreč njegova predavanja pošiljala strokovnjakom etnografom in ljubiteljem te znanosti ne samo v Rusiji, ampak tudi v tujini.

Praden preidem k opisu šamanskih tem, ki se pri Kandinskem pojavljajo v različnih obdobjih njegovega ustvarjanja, naj opozorim na psihofizični ustroj slikarjeve osebnosti in na povezanost tega ustroja s teoretično zasnovo bistva in nalog abstraktne umetnosti.

V spominih Kandinskega najdemo zapis o tem, da je v otroštvu

preživeljal mučno-radostne ure notranje napetosti, ure notranjih pretresov in nejasnega hrepenenja, ki je oblastno zahtevalo nekaj še nedoločenega, nekaj, kar mu je podnevi stiskalo srce in jemalo sapo, kar je dušo napolnjevalo z nemirom, ponoči pa ga je vpeljevalo v svet fantastičnih sanj, polnih groze in sreče. [Kandinski 2001: 274]

Že v zrelih letih je Kandinski v pismu N. N. Haruzinu glede svojega duševnega stanja zapisal: *Še zmeraj ne občutim časa in celo svoje življenje vidim samo zjutraj, ko se prebudim (dokaj pozno) in ko se v postelji umirim (prav tako pozno) – življenje občutim kot nekaj, kar je od mene odtrgano.*¹³ Videnja in nenavadna stanja tudi pozneje niso zginila iz njegovega življenja – to potrjujejo njegovi prijatelji in sodobniki, njegova pisma nemški slikarki in dobri prijateljici Gabrielli Münter, pa tudi številni spomini, ohranjeni v njegovih dnevnikih, ki jih je pisal od študentskih let [Avtonomova 2001: 514].¹⁴ Kandinski je tožil, da zapada v depresijo, da ima glavobole in da ga obhaja občutek negotovosti. Zaradi nočnih mor in skrivnostnih videnj ga je pogosto prevzemal obup. Včasih je hrepenel po samoti, da bi se rešil svojih kompleksov, spet drugič pa si je noro želel, da bi premagal grozljivo osamljenost [Weiss 1995: 74].

Peg Weiss piše, da *fantastična* stanja Kandinskega niso nič drugega kot značilni simptomi *šamanske bolezni*, ki so jih v svojih delih tako prepričljivo in slikovito opisali njegovi prijatelji etnografi. V pismu Münterjevi iz leta 1904 je Kandinski zapisal, da ga samo ustvarjanje rešuje iz teh morečih misli in tesnobe, da ga vodi za meje *časa in prostora* ter ga navdaja z občutkom, kakor da bi mu po vsem telesu zvenela glasba [Weiss 1995: 75].

Podobne občutke je opisal Nikolaj Haruzin v zgodbi o učencu laponskega šamana, ki so ga dolgo mučile more, bolezni in strašna videnja. Ozdravel je šele potem, ko ga je stari šaman med kamlanjem naučil umetnosti tega, kako se preide v ekstazo in trans. In čeprav sam Kandinski ni videl šamanovih dejanj (bil je samo na slovesnih poganskih praznikih Komi-Zirjanov) [Barajev 1999: 166], so mu etnografske izkušnje pomagale, da je preniknil

¹³ OPI GIM. F. 81, D. 98, L. 108.

¹⁴ Dnevnik Kandinskega z odprave k Zirjanom (22 str.) z risbami iz zirjanskega življenja je shranjen v slikarjevem arhivu v centru Georges Pompidou v Parizu.

v bistvo šamanstva ter si živo zamislil vlogo umetnika kot *kulturnega zdravilca* (tako se je imenoval sam).

Ozdravel je leta 1908, po zelo težkem obdobju v letih 1904 do 1907, ki ga je preživel v Tuniziji, Italiji in Franciji. Kandinski se je spominjal, kako je med boleznijo, ko ga je na posteljo prikoval tifus, *videl* abstraktno sliko [Kandinski 2001: 277].

Zdi se mi, da je Kandinskijeva teoretična zasnova abstraktne umetnosti tesno povezana z njegovimi osebnostnimi lastnostmi. Ko je Kandinski končal svojo knjigo *O duhovnem v umetnosti* (prvič izdano leta 1912 v nemščini),¹⁵ se je že začel postopno odmikati od okultizma, teozofije in spiritualizma, ki so bili na začetku 20. stoletja v Rusiji izjemno priljubljeni, čeprav je res, da njihovega vpliva na njegovo ustvarjanje ni mogoče zanikati. Trdno je verjel v *zmagu duha* [prim. z idejo šamanstva – M. K.] *nad grobim materializmom vsakdanjosti in abstrakcije nad čutno-konkretnim*. Poznano je, da je v Moskvi nekaj časa hodil na spiritualistične seanse. Kandinski si je bil blizu z mnogimi ruskimi teozofi: J. P. Blavatsko, N. I. Kulbinom, A. N. Skrjabinom, F. A. Hartmanom, A. V. Zaharino-Unkovsko idr. Raziskovalci menijo, da so prav oni delno vplivali na njegovo teorijo umetnosti in ustvarjanje. N. I. Kulbin, V. V. Kandinski, A. Beli in A. V. Zaharina-Unkovska so propagirali idejo umetnika kot jasnovidca. Kandinski se je hotel pridružiti Kulbinovi skupini »Trikotnik« (1909–1910), vendar je v knjigi *O duhovnem v umetnosti* ponudil svojo zamisel o shematičnem trikotniku kozmične zavesti, ki spominja na teozofsko teorijo o sedmih naraščajočih ravneh resničnosti – od fizične do mahaparanirvanske, ki odseva v njegovih slikah.

V. V. Kandinski je menil, da morajo slikar, skladatelj in pesnik ustvarjati *iz notranje nuje* ter v ustvarjanje vložiti vso svojo duševno moč. Leta 1911 je v članku »Kam gre nova umetnost?«, ko je razvijal te svoje misli, opozoril: *Vsaka umetnost vsebuje zarodke prihodnosti in prebuja duševne strune, ki so bodisi utihnile bodisi še niso zazvenele ... Če naj bo umetnost samozadostna, se mora poglobiti vase ter se ukvarjati predvsem sama s sabo in s svojimi sredstvi*.¹⁶

Duh in duša – ta pojma se ves čas pojavljata v teoretičnih razmišljanjih Kandinskega, drugače pa to velja tudi za prakso in šamanska verovanja. Kakor je znano, je v prvem desetletju 20. stoletja postala aktualna psihofizika ali psihologija in fizika. Dela nemških psihologov T. Lippsa in W. Wundta, pa tudi V. V. Kandinskega in G. Franka v Rusiji, so se veliko posvečala aplikaciji teh znanosti na umetnost. Za Kandinskega je postal pomemben pripomoček raziskovanje sestavin umetnosti ob pomoči podatkov, ki jih daje znanost o duši. Leta 1920 je organiziral Inštitut za umetniško kulturo (INHUK) in sodeloval z Rusko akademijo umetniških znanosti (RAHN), v kateri je bil predsednik fizikalno-psihološke komisije (leta 1921). Pozneje sta psihofizični laboratorij, ki ga je vodil predstojnik oddelka za filozofijo v RAHN G. G. Špet, in fizikalno-psihološka komisija Kandinskega pripravljala skupen delovni načrt, ki je obsegal naslednje teme: umetniška intuicija, objektivni in subjektivni dejavniki

¹⁵ V ruščini je prvič izšla leta 1914, istega leta je prvič izšla tudi v angleščini. V prevodu A. Lisovskega v angleščino in s predgovorom Nine Kandinske je leta 1967 izšla v New Yorku, v ruščini pa je izšla v dveh izdajah – leta 1990 v Sankt-Peterburgu in leta 1992 v Moskvi.

¹⁶ *Odesskie novosti*, 9. februarja 1911: 3.

estetske zaznave in sestavine umetniškega ustvarjanja, zaznava prostora in časa, iskanje pogojev za nastanek sintetične umetnosti in naposled – ustvarjanje in zaznava patoloških ali defektivnih subjektov in etnopsihološko raziskovanje umetniškega ustvarjanja [Perceva 1999: 110]. Znano je, da naj bi Kandinski pri razvoju zadnje točke programa Akademije predložil preučevanje ustvarjanja duševnih bolnikov, katerega namen naj bi bil spoznati mehanizem notranjega, neposrednega videnja.¹⁷ Prav takšno videnje daje predstavo o harmoniji oblik, hkrati pa zbuja grozo in strah, razodevajoč zlo, ki vlada v prostoru [Bessonova 1999: 7]. Mar ta slikarjeva razmišljanja ne zbližujejo nekaterih njegovih slik s šamanskimi videnji barvnih svetlobnih lis, svetlečih se črt, ki se vrtijo in razporejajo v nekakšne vzorce, biomorfne tvorbe, ki se pojavljajo pred notranjim vidom človeka v nekaterih trenutkih, ko se ta pogrezne v spremenjeno stanje zavesti?

Večina ruskih etnografov 19. in začetka 20. stoletja je šamanstvo opredeljevala kot zgodnjo stopnjo verskega razvoja (poganstvo), ki ustreza animizmu.

N. N. Haruzin je v monografiji *Ruski Laponci* in v etnografskih predavanjih z naslovom »Verovanja« podal obsežno primerjalno označbo manifestacij šamanstva pri različnih prvobitnih ljudstvih. Ko je razlagal bistvo šamanstva, je opozarjal na to, da si šaman ob pomoči nekaterih dejanj, ki ga pripeljejo v ekstazo, podredi duha, ki se je bodisi vselil vanj bodisi mu služi. Šaman ob pomoči tega duha izpolnjuje naročila, odgovarja na vprašanja, razkriva prihodnost in zdravi. Od tod izvirajo različne vrste šamanov: zdravilci, jasnovidci in zaklinjalci, z eno besedo – duhovidci. Haruzin opozarja:

Šamani v svoji osebi združujejo najrazličnejše funkcije: so posredniki med ljudmi in božanstvom, po zaslugi svojega jasnovidskega znanja so čarovniki, ki lahko ukazujejo duhovom in upravljajo vreme, so zdravilci, ki imajo moč, da izženejo ali pomilostijo duha, ki se je vselil v bolnega človeka, so vedeževalci, ki spoznavajo prihodnost, nahajajo izgubljeno imetje ter poznajo skrivnosti ljudi in bogov, navsezadnje pa so tudi svečeniki, kajti nihče ne ve bolje od njih, kaj je treba narediti za to, da bi nadnaravno bitje ljudem izkazalo milost. [Haruzin 1905: 419]

Na nižjih kulturnih stopnjah (tako je bilo npr. pri ruskih Laponcih) je šaman združeval vse te funkcije. V nadaljnjem razvoju religije in družbenih odnosov se je prvotna vloga šamana spremenila. Ker je postajal vse pomembnejši, se je zmeraj več pogovarjal z božanstvi, manjše obveznosti (zdravljenje, čarovništvo in vedeževanje) pa so prevzele drugorazredne osebe, ki lahko tudi niso uporabljale šamanskih prijemov.

Druga pot v zgodovini razvoja šamanstva je po mnenju N. N. Haruzina nasprotna tej, ki smo jo opisali. Kadar šamani izvirajo iz družinskih ali rodovnih svečenikov, njihovo delovanje, katerega cilj je spoznati voljo bogov, ostaja na ravni nižjih služabnikov duhov, čarovnikov, vedežev ali zdravilcev. Razvoj in upad šamanstva je pri različnih ljudstvih potekal različno.

¹⁷ V zvezi s tem je treba opozoriti, da je bil slikarjev sorodnik V. H. Kandinski (1849–1889) začetnik ruske psihiatrije. Glej njegova dela: *O psevdohalucinacijah, K vprašanju o neprištevnosti, O duševnih epidemijah nasploh in o spiritualizmu*. Podrobneje o njem glej v knjigi: L. L. Rohlin, *Življenje in ustvarjanje znamenitega ruskega psihiatra V. H. Kandinskega*. Moskva 1975.

Funkcije se med sabo zamenjujejo, toda bistvo šamanskega kamlanja ostaja isto. Eskimski šaman, npr., izvaja kamlanje v popolni temi – skriva se za zaveso, ki visi v zadnjem delu kolibe. Potem si sleče vrhno obleko, potegne na glavo kapuco in začne spuščati nečloveške krike. Ko krike in petje pretrga, da bi navzoči odgovorili na njegova vprašanja (na primer o vzroku za bolezen idr.), razglasi, da se je pojavil duh, in vsi so prepričani, da slišijo, kako se ta približuje, koliba se začne tresti. Šaman se tedaj odpravi na dolgo potovanje (t. i. šamansko potovanje) z duhom pokroviteljem in kakor mrtev pade na tla – njegova duša je z duhom vred odletela. Nekateri šamani se v stanju ekstaze ranijo do krvi, drugi pa zahtevajo, da jih trdno zvežejo [Haruzin 1905: 420–421]. Šaman ali tisti, ki so ga posvetili v šamana, se je lahko v ekstazo spravil na različne načine: s hrupom, divjimi plesnimi gibi ali s pijačo, ki je vsebovala narkotične snovi. Posvečenec je moral dolga leta izvajati vaje, ki razdražujejo živčni sistem – novinec si je glavo, oči in ušesa pomazal s krvjo žrtvovanega kozlička (tako je npr. pri Burjatih). Ko je novinec prišel v ekstazo, je posvetitev prihodnjega šamana (tako pri Laponcih) v navzočnosti starih nojdov (šamanov) potekala tako, da so se morale noge starega šamana preplesti z nogami kandidata, ki je začel peti in tolči po bobnu. V kolibo so prek nog prenikali duhovi, ki jih je lahko videl samo tisti, ki so ga posvečali. Ko so se preostali nojdi prepričali, da so duhovi res prišli, je novinec postal šaman. Pri večini ljudstev sveta so šamani postajali: prvič, dedno, drugič, kadar so človeka izbrali duhovi ali druga nadnaravna bitja, in tretjič, kadar se je dolgo šolal ter se ne samo učil obredov, ampak je imel tudi lastnosti, ki mu bodo pomagale šamaniti – imeti moč nad duhovi [Haruzin 1905: 405–407]. V davnihi so se laponski nojdi na kamlanje pripravljali s postom, pri nekaterih sibirskih ljudstvih pa so šamani ob koncu 19. stoletja pili napitek, pripravljen iz mušnic [415].

Glavni pripomoček šamana med kamlanjem je boben s paličicami. V. M. Mihajlovski [1892: 104] in N. N. Haruzin [1890: 218–219] sta ga podrobno opisala v svojih delih o šamanstvu pri neruskih ljudstvih v Rusiji. Boben je okrogle ali ovalne oblike. Izdelujejo ga iz bora ali breze. Drevo mora rasti *po solon*, torej mora ugajati soncu in nebesnim božanstvom. Mihajlovski opisuje boben, ki je sestavljen iz lesenega obroča, utrjenega z dvema navzkrižnima ploščicama, čez kateri je napeta koža, pa tudi boben v obliki *plitvega jajčastega zaboja, izdolbenega v razklano deblo*. Pomembna sestavina bobna so risbe na njem – simboli, ki jih razume samo šaman. Naslikane so z rdečo barvo, ki jo naredijo iz jelševe skorje. Risbe so lahko različne: najpogosteje prikazujejo bogove in duhove, ki šamanu pomagajo med kamlanjem, pa tudi sonce, zvezde, jelene, medvede, volkove, vidre, lisice, jezera, gozdove in ljudi. Mihajlovski piše, da je lahko včasih na bobnu tudi do 45 risb [Mihajlovski 1892: 104].

N. N. Haruzin je pisal, da je lahko na bobnu naslikana tudi mavrica, ki ga horizontalno deli na dva dela: na zgornjem so upodabljali rimsko cesto, sonce, duha in črni ptici, ki izpolnjujeta šamanovo voljo, na spodnjem pa so bila sveta drevesa, žabe, mati ognja in druge risbe. Laponci so menili, da se v risbah skriva črna moč šamanskega pripomočka. Na ta dva dela bobna so včasih risali svoji najpomembnejši božanstvi: Pejveja – sonce in Ajekeja – gromovnika. Na laponskih bobnih je bila pogosto slika jezdeca na konju. Veljalo je, da bolj ko je šaman mogočen, več božanstev bo naslikal na svoj boben [Haruzin 1905:

412–413]. Paličica, s katero šaman tolče po bobnu, je zgoraj navadno pokrita s košutjim kožuhom, spodnji del pa je okrašen z risbami. Ročica paličice ponazarja duha z dvema obrazoma, ob strani pa so upodobljeni drugi duhovi, ki šamanu pomagajo med kamlanjem [412]. Šaman, ki je prešel v spremenjeno stanje zavesti, je poleg paličice v rokah pogosto nosil ropotulje, narejene iz rogov, ptičjih krempljev, gline, lesa in stekla. Udarci na boben so pogosti in glasni ter se zlivajo v eno samo naraščajoče donenje, ki ga dopolnjujejo zvončki, ropotulje in kraguljčki, pritrjeni na šamansko obleko, ter ves čas rožljajo in zvenijo [425]. Udarci bobna se potem nekajkrat ponovijo in preglasijo šamanovo govorjenje, ki je pretrgano ter pogosto nerazumljivo in nerazčlenjeno, tako da je mogoče razbrati samo besede o mogočnosti šamana, ki kliče duhove. Nenadoma se pojavijo njegovi duhovi – šaman pleše in poskakuje okrog ognja z na pol zaprtimi očmi in režečimi zobmi, na ustnice pa mu stopi pena. Ko se nenadoma pojavijo duhovi, šaman ves pretresen pade [426]. S pesmijo se odpravi k bolniku, z zaklinjanjem izganja bolezen, izsesava jo z usti, jo odpihava stran ali pa jo z brcami izganja iz kolibe. Medtem ko pleše, se odpravi na dolgo potovanje in odpelje s sabo zlega duha. Nato šaman odgovarja na vprašanja in pripoveduje, kaj je videl na nebu. *Jakutsko kamlanje je zanimiv zgled za združitev dveh plati šamanskih sposobnosti: šamanov drugi jaz, duša, potuje in od duhov zve vse, kar je potrebno, po drugi strani pa se v samega šamana vseli duh in po zaslugi tega lahko odgovarja na vprašanja* [427].

Ob koncu 19. stoletja je npr. pri Laponcih ta dolgi obred že izginil. Pri votjaških (udmurtskih) šamanih (tunih) še obstaja, piše Haruzin. P. M. Bogajevski je v svojih delih »Življenje sarapulskih Votjakov« in »Religiozne predstave Votjakov« [Bagajevski 1885: 28–29; 1890: 123–124] prav tako opisal kamlanje in zaprisege votjaških tunov. Bogajevski piše, da se šaman obleče v belo obleko in okrog meča, ki ga sredi kočje zapiči v tla, pleše ob igranju gosli. Ekstaza je tako silovita, da v zamaknjenosti pade na tla, nekaj najkrepkejših Votjakov pa ga mora držati.

Ne glede na to, da se podrobnosti v opisih kamlanja od ljudstva do ljudstva razlikujejo, je šamanstvo povsod videti kot istoroden pojav. Šaman skuša z različnimi prijemi čim prej preiti v stanje spremenjene zavesti, v katerem se začne neposredno pogovarjati z duhovi in bogovi. Pri Jakutih in Samojedih so si šamani telo prebadali z ostjo, da bi dokazali svojo mogočnost. Nekateri popotniki in raziskovalci (med njimi so bili tudi duhovniki) so imeli šamanstvo za manifestacijo nečiste sile, drugi (F. Boas in S. P. Krašennikov) pa so v šamanih videli sleparje, ki izkoriščajo nevednost množice. Videli so trike z brezovim lubjem: tako si je npr. giljaški šaman pod obleko položil lubje, podenj pa črevo s krvjo, in ko je v lubje zapičil nož, je bilo videti, kakor da krvavi [Haruzin 1905: 435, 437]. Nekateri raziskovalci so menili, da vsi ti čudeži bolešno vplivajo na same šamane, tako da jih spreminjajo v slepce, bolnike in epileptike. Nekateri šamani se bojijo obreda kamlanja, muči jih nespečnost, so neprištevní ali se pogrezajo v videnja, drugi pa sami verjamejo v svoje nadnaravne sposobnosti ter o njih prepričujejo tudi navzoče.

Kakor ugotavlja N. N. Haruzin, se v psihičnem ustroju šamanov kažejo številna znamenja tega, da so med njimi zelo razširjene živčne bolezni (tik pri ženskah, božjast, krči,

neprištevnost, glavoboli, epidemija nepojasnjenega nemira pri moških idr.) [441]. Osebe, ki želijo biti posvečene v šamane, uporabljajo prijeme avtosugestije, sami sebi zbujaajo halucinacije in videnja.

Na tisti razvojni stopnji, ko se pozitivistično znanje zamenjuje z mitom, ko se področje neznanega razširja ne ob pomoči analize in izkušnje, ampak prek notranjega občutka in domišljije, ko se, navsezadnje, področje neznanega in nadnaravnega ujemata, si ni težko zamisliti zadovoljenosti osebe, ki čuti v sebi sposobnost, da prenika v neznani svet, da razkriva skrivnosti bogov in ljudi, da spoznava resnico, da po zaslugi svojega naravnega daru vidi sanje in ima videnja ter da ga med napadi v svetu duhov prevzema navdušenje. [445]

N. N. Haruzin tako razlaga trdoživost šamanstva med prvobitnimi ljudstvi.

Stare legende govorijo o tem, da je imela šamanski dar sprva ženska – za ženske se je večkrat pokazalo, da so vzdržljivejše in bolj spoštovane. Moč šamana nas pogosto prepričuje o tem, da niso vsi šamani sleparji. Iskreni šamani so žrtve samoprevare. Nekatere bolezenske pojave imajo za znamenja višje, božanske moči in mogočnosti [449]. Toda prava znanstvena razlaga šamanstva, meni Haruzin, še čaka na svojega raziskovalca.

Med zgodnje slike Kandinskega, na katere so vplivali etnografski spomini, sodi tudi slika *Pisano življenje*, ki jo je ustvaril leta 1907 v Nemčiji. Vtis ustvari z izvirno kompozicijo, jasnostjo portretov, živimi barvami in vzhodnjaško barvitostjo. Na dokaj velikem platnu (130 x 152,5 cm) sta upodobljena bel in črn stavec. Na spodnjem delu slike je poleg belega starca dekle v kokošniku¹⁸ z otrokom, v ozadju pa pravoslavni duhovnik s križem v roki. Nekateri liki na sliki imajo mongoloidne poteze, drugi pa ruske (fantič v beli srajci, ki stoji na levi). V ozadju je ruska cerkev in na hribu ruski samostan. Ko je tako Kandinski na sliki prikazal zirjanski kraj (morda), je skušal izraziti dvoeverje, ki tam obstaja. Takšne kraje je lahko videl v Ust-Sisolsku, Solvičegodsku, Velikem Ustjugu in sploh povsod, koder je potoval ali se zadrževal med prvo etnografsko odpravo.

V knjigi *O duhovnem v umetnosti* je Kandinski pisal o notranjem psihičnem zvoku – o odmevanju različnih glasov med procesom ustvarjanja slike, o psihičnem učinkovanju moči barv. Duhovi, ki jih je šaman priklical med kamlanjem, so se zletali v boben in mu govorili: *Tukaj sem*. In tako tudi slikarju vsaka poteza s čopičem govori: *Tukaj*. Prav na podlagi tega je Kandinski v svojih dnevnikih platno, napeto na okvir, primerjal s šamanskim bobnom, udarce čopiča pa z udarci paličice po bobnu, kar je ne samo dušo ustvarjalca, ampak tudi samega gledalca spravljalo v ekstazo [Weiss 1995: 185].

Ne glede na to, da je šamanstvo pri Zirjanih izginilo že dolgo pred tem, ko je tja prišel Kandinski, je ta, kot sem že omenila, pri Zirjanih preučeval koncepcijo duše – *orta*. Po njegovem mnenju se zirjanski *ort* razlikuje od krščanske predstave o »nesmrtni in breztelesni« nevidni duši ter je soroden pojmu »dvojnika«, ki ga po šamanskem prepričanju včasih lahko začutiš in vidiš. Raziskovalci domnevajo, da je Kandinski pri Zirjanih ne samo skrbno

¹⁸ Ljudsko praznično žensko pokrivalo, z visoko dvignjenim sprednjim delom (op. prev.).

zbiral podatke, ampak je tudi sodeloval pri skrivnih poganskih obredih. O tem govori zapis v njegovem dnevniku: *Čudski bog je najden!* [Weiss 1995: 24] Slikar ni nikoli podrobneje pisal o obisku enega izmed svetih zirjanskih krajev in ga skoraj nikoli ni omenjal v svojih objavah prepovedanih imen, imenih krajev in obredov (čeprav te srečujemo v njegovih dnevnikih).

Poznano je, da se je Kandinski zanimal za ritualno uporabo halucinogenih gob. O mušnicah so pisali že udeleženci Velike severne odprave – S. P. Krašeninnikov, G. Steller in J. Lindenau, ki so to šego opazovali pri Korjakih, Itelmenih, Hantih in Mansijih. Leta 1850 je v francoščini izšla knjiga finskega jezikoslovca in etnologa M. Castrena, ki jo je slikar dobro poznal, o strupenih gobah pa so v že omenjenih delih pisali tudi N. N. Haruzin, V. M. Mihajlovski in drugi ruski in tuji znanstveniki. V teh delih je veliko podatkov o tem, da šamani različnih ljudstev sveta zelo pogosto uporabljajo napitke iz strupenih gob, kadar skušajo priti v trans, in da se te v njihovih videnjih lahko kažejo v podobi letečih gob.¹⁹

Kandinski se je v svojem ustvarjanju teme gob loteval v različnih obdobjih. Leta 1916 je v sliki *Jezdec* upodobil hribček z gobami, ki lebdi visoko nad jezdecem. Podobe gob so na slikah Kandinskega povezane s skrivnostjo posvetitve, šamanskega potovanja in ozdravitve.

Na sliki *Ravni* iz leta 1929 so geometrizirane gobe in simbolično svetovno drevo z upodobitvijo vesolja, ki je podobno risbam na šamanskih bobnih. Kandinski ni bil nikoli na Laponskem, je pa poznal risbe laponskih bobnov, ki mu jih je pokazal N. N. Haruzin. Poleg tega je slikar poznal bobne, ki jih je opisal G. N. Potanin v letih 1881 do 1883, in velikansko zbirko laponskih bobnov iz muzeja v Stockholmu. Leta 1925 je obiskal tudi dresdenski etnografski muzej, v katerem je prvič videl znameniti laponski boben, ki ga je opisal V. M. Mihajlovski. Na sliki *Ravni* so »veje« na svetovnem drevesu prikazane v obliki »ravni« na laponskem bobnu.

Spomini na vologoško odpravo iz študentskih let so Kandinskega spremljali do konca življenja. Čudežno so se prikazovali in se izlivali v čudovite izvirne podobe. Na enem zadnjih slikarjevih del, ki se imenuje *Poslednji akvarel* (leta 1944), tako vidimo leteče gobe v obliki metuljev in nenavadnih žuželk, na katere so naneseni izjemno tanki in svojevrstni geometrični ornamenti.

Pri upodabljanju predmetov iz šamanskega obredja je pri Kandinskem pomemben niz ovalnih slik, bobnov, ki ga je začel v letih 1910 in 1911 ter nadaljeval po letu 1925. Boben je v njej prikazan zdaj kot čarobni konj, zdaj kot čoln ali ptica. Motivi kroga in ovala, ki se ves čas preigravajo v ustvarjanju Kandinskega, se neposredno nanašajo na njegovo dožemanje simbolike in oblike bobna.

Na sliki *Oval št. 2* iz leta 1925 je npr. upodobljena ost Perunovega žezla, ki deli sliko na dve polovici (analogija s sestavinami šamanskega modela kozmične vertikale), pa tudi fantastični simboli stvarstva.

¹⁹ Gl. npr.: R. Schultes, *The Identification of Teonanactl, a Narcotic Basidiomycetes of Aztecs*. Harvard 1939; R. Wasson in R. Heim, *The Hallucinogenic Mushrooms of Mexico*. New York 1959; T. McKenna, *Hrana bogov*. Moskva 1995; in mnoge druge.

V Muzeju antropologije in etnografije v Sankt-Peterburgu je bil shranjen teleutski šamanski boben s konca 19. in začetka 20. stoletja z zapleteno simboliko, v muzeju Daškova v Moskvi pa še nekaj ovalnih bobnov sibirskih šamanov, ki so jih opisali N. N. Haruzin, V. M. Mihajlovski, G. N. Potanin in D. A. Klemenc. Tudi v kopenhagenskem muzeju je bila shranjena zanimiva risba ovalnega bobna laponskega šamana iz leta 1871 s svojevrstnimi piktogrami in totemskimi upodobitvami jelenov, medveda in lisice. V ustvarjanju Kandinskega pogosto srečujemo posebne znakce – hierogliffe (piktograme), ki si jih je sam izmislil in ponazarjajo sonce, ribo, lisico, pa tudi ljudi: lovce, ribiče, kovače itn. Ovalne slike (v ovalnih okvirjih) so celo po velikosti enake šamanskim bobnom (približno 36 x 32 cm). Za tiste med letoma 1925 in 1928 je značilno, da so razdeljene na štiri dele (po analogiji s štirimi stranmi neba) ter na Zgornji in Spodnji svet, slednja pa se spet delita na šest, sedem ali devet ravni (v različnih tradicijah različno), kar ustreza poganskim predstavam o raznih svetovih. Te slike včasih simbolično izražajo letni cikel (kolo), sistem totemov in razporeditev zvezd, lune, sonca, solarnih znakov in fantastičnih bitij, kar je enako kot pri upodobitvah na šamanskih bobnih [Weiss 1995: 150–152].

Kandinski je v svojem ustvarjanju zaradi nenehnega iskanja novega pogosto prehajal od realističnih krajin, stavb in notranje opreme hiš v kraju Murnau (v Nemčiji), kjer se je naselil, potem ko je zapustil Moskvo, k impresionističnim platnom z začetka 20. stoletja, nato pa tudi že k prvim »abstraktnim« slikam, ki jim je, kakor je pisal sam, kot vir navdiha in predmet rabila poganska slika stvarstva, prav tako pa tudi videnja šamanskih dejanj in potovanj. Téma šamanstva se je poleg drugih tem v odkriti ali prikriti obliki ohranila vse do slikarjeve smrti ter je bila oddaljen odmev njegovega študentskega zanimanja za etnografijo.

V drugi polovici 20. let se je začel umetnik slogovno preusmerjati od horizontalno-ovalne strukture k spiralni, koncentrični kompoziciji. V njegovih improvizacijah in kompozicijah iz 20. in 30. let je bilo vse več krogov in ovalov v različnih položajih in v kombinaciji z abstraktnimi črtami, spiralami, cikcaki, koti in piktogrami, ki si jih je izmislil sam in ki jih je najpogosteje slikal z oljem. Serija štirih manjših gravur z naslovom *Majbni svetovi* (1922) je posvečena predmetom šamanskega obredja. Tukaj so tako boben s paličico, na kateri je upodobljena simbolična konjska glava, pa amuleti in obeski. Podobni so motivi v slikah *Simfonija zvokov* (1927), *Čudaško* (1930), *Zadržani preboj* (1944) idr.

Kandinski, ki se je navdušil za idejo o sintezi umetnosti, je začel leta 1912 slikati scensko kompozicijo *Rumeni zvok*. Misel o tem, da bi jo naslikal, ga je obšla že v mladosti, ko je poslušal Wagnerjevo opero *Lohengrin* in nepričakovano zagledal barvno upodobitev melodije. Povezava ga je pretresla. Kombinacija visokih in nizkih zvokov je porajala barvno energijo različne intenzivnosti z vsemi mogočimi odtenki, toni in poltoni. V Rusiji se je s primerjavo med barvno lestvico in zvoki še pred njim ukvarjal Skrjabin. Kandinski je poznal njegovo tabelo ekvivalentov glasbenih in barvnih tonov, vendar je razmerja med zvoki in barvami razlagal po svoje. Poleg tega je nanj velik vtis naredil koncert avstrijskega skladatelja A. Schönberga, utemeljitelja atonalne glasbe. Po koncertu si je začel z izumiteljem 12-tonskega glasbenega sistema podrobno dopisovati o povezavi med glasbo in slikarstvom.

Rumena barva, ki je v zaznavi Kandinskega mejila na zoprnost in norost, je v njem zbujala visoko zvenenje trobente. Ko je komentiral vrsto mizanscen, je opozoril, da morajo pevci v zboru peti z nizkimi glasovi.

Trdi kakor kamni sanj ... In govoreče skale

Skale z ugankami, polnimi vprašanj ...

Premikanje neba ... in izravnavanje ... kamnov ...

Kvišku se dviga nevidni ... val ...

Na prvi sliki *Rumena zvoka* pet velikanov lebdi nad zemljo in postopno zgublja jasnost obrisov, na drugi pa ljudje z velikimi belimi cveticami v ekstazi govorijo:

Zapri oči! Zapri oči!

*Mi zremo. Mi zremo.*²⁰

Vse to se izgovarja kakor v ekstazi. Slišijo se obsedeni kriki, zvok sprva počasi, potem pa čedalje hitreje prehaja v nosnega. Na tretji sliki se izza odra sliši rezek tenor, poln groze, ki nerazločno pokrikava posamične besede (primerjaj s šamanskim kamlanjem – *M. K.*). Vrhunec scenske kompozicije je bel človek, ki pleše skrivnosten ples. Konec je simboličen. Svetlorumen velikan počasi razmika roke v stran in raste navzgor. Njegova postava je podobna križu. Nenadoma se spusti tema [Kandinski 1996: 82]. Križ je ne samo krščanski, temveč tudi starodaven azijski simbol.

Kandinski je tako postal začetnik še ene zvrsti: sinteze glasbe, slikarstva, grafike, besede, gibanja in zvoka. Razkril je svoje dramatične in pesniške sposobnosti. Vendar je res, da so njegova umetniška beseda in dramaturški poskusi veliko šibkejši od njegovega slikarstva, ki je nadarjeno in izjemno raznovrstno.

Kratko študijo o prijateljstvu med etnografom in slikarjem – Haruzinom in Kandinskim – bi rada končala z mislijo, da so motivi šamanstva, ki delno izvirajo iz gensko-psihičnega ustroja osebnosti Kandinskega, čigar predniki izvirajo iz ljudstev zahodne Sibirije, brez dvoma posledica tega, da so nanj zelo vplivala dela N. N. Haruzina in drugih etnografov, ki so mu bili blizu in pri katerih ga je začudila, pretresla ter navdihnila obravnava šamanstva. Značilno je, da je Kandinski, ko je začutil skorajšnjo smrt, leta 1944 ustvaril sliko *Zelene vezi*, na kateri je upodobil svetovno drevo, šamansko pokrivalo in druge šamanske attribute.

Nikolaj Haruzin in Vasilij Kandinski sta bila človeka z različnimi talenti in izjemno širokim razponom zanimanj in zamisli. Haruzin se je poleg etnografije, ki je bila njegova velika ljubezen, zelo posvečal pravu, arheologiji, zgodovini, muzejskemu in arhivskemu delu. Njegova številna dela – monografije, članki, pregledi, analitične študije in recenzije – so mnogo prispevala k razvoju ruske etnografije.

Vasilij Kandinski, ki je dobil višjo izobrazbo na katedri za politično ekonomijo in statistiko, a se je posvetil slikarstvu, se je zanimal za etnografijo, teorijo umetnosti, psihologijo, filozofijo, glasbo in poezijo. Njegove slike, raznovrstne po obliki in slogu, so svetovno znane.

²⁰ Kandinski 1996: 76, 78. Scenska kompozicija *Rumeni zvok* je bila prvič postavljena v newyorškem gledališču Marymount šele leta 1982.

Ustvarjal je akvarele, oljne slike, grafiko, gravure na lesu, ikone, kompozicije na steklu in risbe s svinčnikom. Sanjaril je o sintezi umetnosti in se preskušal v scenski kompoziciji.

Nikolaj Haruzin in Vasilij Kandinski sta bila oba v središču moskovskega kulturnega življenja. Haruzin se je poznal z znamenitimi znanstveniki, pisatelji in skladatelji. Med njimi so bili V. O. Ključevski, M. M. Kovalevski, V. F. Miller, D. N. Anučin, A. I. Čuprov, A. A. Fet, L. N. Tolstoj, Z. N. Gippius, S. I. Tanejev in mnogi drugi.

Kandinski se je med svojo dolgo ustvarjalno potjo, ko je živel v treh državah in pri tem menjal državljanstvo, veliko družil z ruskimi, nemškimi in francoskimi slikarji: K. S. Malevičem, M. Z. Chagallom, M. F. Larionovom, N. K. Rerihom, N. S. Gončarovo in K. A. Somovom. Dobro je poznal skladatelja A. N. Skrjabina in F. Hartmana, umetnostne zgodovinarje L. S. Vigotskega, B. M. Javorskega, N. G. Maškovceva, filozofa J. P. Blavatsko in S. L. Franka. Ko je živel v Nemčiji in Franciji, se je zblížal z Gabriello Münter, L. Schreierjem, T. Lippsom, A. Dezarroijem, Aleksandro Ekster, P. Kleejem, J. Mirojem, P. Suvaržijem, F. Legerjem idr..

LITERATURA

Анучин, Д.А.

1891 Рец. на труд: Н.Н. Харузин. Русские лопари. *Этнографическое обозрение* [dalje ЭО]. Кн. IV.: 209.

Автономова Н.Б.

2001 *Этнографические исследования Василия Кандинского. Вологодская экспедиция 1889 года*. Москва: Искусствознание.

Бараев В.В.

1995 Куда скачут всадники Кандинского? *Эхо планеты*. 1 апреля 1995: 41–42.

1999 Карма художника. *Многогранный мир Кандинского*. Москва.

Бессонова М.А.

1999 К вопросу о наследии Кандинского в художественной культуре XX в. *Многогранный мир Кандинского*. Москва.

Богаевский П.М.

1888 Очерки быта сарапульских вотяков. *Сб. материалов по этнографии, изданных при Даишковском этнографическом музее*. М.. В.Ш.: 14–64.

1890 Мултанское моление вотяков в свете этнографических данных. ЭО № 1–2.

1890 Очерки религиозных представлений вотяков. ЭО № 4.

Grohmann, Will

1958 *Wassily Kandinsky. Leben und Werk*. Köln: Dumont.

Харузин, М.Н.

1883 *Очерки юридического быта народностей Сарапульского у. Вятской губернии*. Москва.

Харузин Н.Н.

- 1888a Заметки о юридическом быте чеченцев и ингушей. *Сб. материалов по этнографии, изданных при Даишковском этнографическом музее*. Вып. III. Москва: 115–142.
- 1888b Сказки, записанные в ингушском ауле Цори. *Сб. материалов по этнографии, изданных при Даишковском этнографическом музее*. Вып. III. Москва: 140–154.
- 1888с По горам Северного Кавказа. *Вестник Европы*. Кн. X, XI.
- 1888џ О лопарской бывальщине и песне. *Сб. материалов по этнографии изданных при Даишковском этнографическом музее*. Вып. 3. Москва.
- 1889 О нойдах у древних и современных лопарей. *ЭО* № 1.
- 1890a К вопросу о двух типах лопарей. *Дневник антропологического отдела ОЛЕАЭ*. Вып. IV. Москва.
- 1890 *Русские лопари. Очерки современного быта*. Москва.
- 1905 Этнография. Лекции, читанные в Императорском Московском университете. Под ред. В.Н. Харузиной. Вып. IV. Верования. М.

Харузина В.Н.

- 1999 *Прошлое. Воспоминания детских и отроческих лет*. (Вступительная статья, составление, подготовка текста и комментарии М.М. Керимовой и О.Б. Наумовой). Серия *Россия в мемуарах*. Москва.

Кандинский, В. В

- 1889a Рец. на труды: Новицкий Я.П. «Песни казацкого века». *ЭО* № 1: 154.
- 1889b Рец. на труд Г.С. Лыткина. Зырянский край при епископах пермских и зырянский язык. Пособие при изучении зырянами русского языка. СПб, 1889. *ЭО* № 3: 166–168.
- 1889с О наказаниях по решению волостных судов в Московской губернии. *Труды Этнографического отдела ИОЛЕАЭ*. М., Т. 9: 13–15.
- 1889џ Из материалов по этнографии сысольских и вычегодских зырян. Национальные божества. *ЭО* № 3: 102–110.
- 1890 Рец. на труд: Оскар Пешель. Народоведение. Перевод и ред. Э.Ю. Петри. Вып. I, II. *ЭО* № 1: 229–231.
- 1891a Рец. на: Maxime Kovalevsky. Tableau des origines et de l'évolution de la famille et de la propriété. Stockholm. 1890. *ЭО* № 4: 176–177.
- 1891b Рец. на: Сборник сведений для изучения быта крестьянского населения России под ред. Н.Н. Харузина. Известия ОЛЕАЭ. Т. LXIX. Труды Этнографического отдела. Т. XI. Вып. I. М., 1890. *ЭО* № 4: 183–185.
- 1891с Рец. на труд: Dr. Georg Bohling, Aus Nordrussischen Dorfern. Erlebtes und Studiertes. *ЭО* № 4: 200–201.
- 1891џ Рец. на труд: В.К. Магницкий. Нравы и обычаи в Чебоксарском уезде. *ЭО* № 4: 208–209.
- 1996 Синий всадник. Москва.
- 2001 Ступени. Комментарии. Избранные труды по теории искусства. Т. I. Москва.

Kerimova, M. M.

- 1998 Slovenija in Slovenci v delih Alekseja N. Haruzina in Vere N. Haruzine. *Kronika* [Ljubljana] 46 (1–2): 66–82.

Kovalevsky, Maxime

- 1891 Tableau des origines et de l'évolution de la famille et de la propriété. Stockholm. 1890. *ЭО* № 4.

Лыткина, Г.С.

1889 Зырянский край при епископах пермских и зырянский язык. Пособие при изучении зырянами русского языка. ЭО № 3.

Маккенна Теренс.

1995 *Пицца Богов*. Москва.

Михайловский В.М.

1890 Первобытное искусство и ообразное письмо (пиктография) по этнографическим данным был опубликован в издании. *Труды VIII Археологического съезда в Москве*. Т.IV.

1892 Шаманство. Сравнительно-этнографические очерки. *Известия ИОЛЕАЭ*. Москва. Т. LXXV.

Миллер В.Ф.

1900 Николай Николаевич Харузин. Некролог. ЭО № 1.

Перцева Т.М.

1999 Кандинский в поисках психофизических основ элементов искусств. *Многогранный мир Кандинского*. Москва.

Пешель, Оскар

1890 Народоведение. Перевод и ред. Э.Ю.Петри. Вып. I, II. ЭО № 1.

Рохлин Л.Л.

1975 Жизнь и творчество выдающегося русского психиатра В.Х.Кандинского. Москва.

Schultes R.

1939 *The Identification of Teonanactl, a Narcotic Basidiomycetes of Astecs*. Harvard.

Шумихин С.В.

1983 Письма В.В. Кандинского к А.И. Чупрову. *Памятники культуры. Новые открытия. Письменность. Искусство, Археология*. Ежегодник. 1981. Л.

Wasson, R. in R. Heim

1959 *The Hallucinogenic Mushrooms of Mexico*. New York.

Weiss, Peg

1995 *Kandinsky and Old Russia. The Artist as Ethnographer and Shaman*. New Haven in London.

PRILOGA

PISMA V. V. KANDINSKEGA N. N. HARUZINU¹

1

3. aprila 1889

Moskva

Zelo sem vesel, Nikolaj Nikolajevič, da Vam je sam Gurzuf² dokazal pravilnost mojih besed. Če živiš v Gurzufu, pred sabo ves čas vidiš slike, ki so navdihovale Ajvazovskega in Sudkovskega.³ Zdi se mi, da v Gurzufu lepote Črnega morja izstopajo še najbolj reliefno. Tukaj te udarjajo po živcih. Kdor še ni videl Črnega morja, bo potlačen in pretresen od njegove moči. In kdor ga je enkrat videl, kdor se je zazrl vanj, ga bo pozneje spet dojel z enakim občutkom. Ko sem si zamislil Gurzuf, sem še posebno močno začutil vso težo zdajšnjega življenja v Moskvi. Sediš tule in v okno bijejo vroči sončni žarki. Ti pa ... ti pa tam bereš o konsistorijih⁴ in pobožnih menihih duhovnikih. Čakajo me repeticije Pavlova,⁵ zraven pa še Janžul,⁶ Komarovski⁷ itn. itn., torej cela vrsta protiatežnih predavanj! Toda z mislimi sem zdaj na Krimu, zdaj v Parizu, zdaj pri Zirjanih.

Razstava prededvižnikov^{8*} te prevzema s čustvi in domišljijo, vleče te k barvam. Tukaj pa ... konsistoriji ... Ko bi videli, kakšno sliko je poslal na razstavo Polenov. Vroči toni južnega poletnega sonca, zeleno jezero, v daljavi modre gore in razbeljeno nebo. Čudežna lepota in Kristus, ki je višji in lepši od same narave. Njegovega obraza se skoraj ne vidi. Ves izraz je v postavi. Zamisel in razporeditev sem Vam skušal prikazati z odvratno risbo na začetku

¹ OPI GIM F. 81, D. 98 (pisma P. M. Bogajevskega, N. I. Astrova, A. D. Solodovnikova, brata M. N. Haruzina idr. 1888–1893), LL. 108–132, 135. Pisma V. V. Kandinskega N. N. Haruzinu je prva odkrila višja znanstvena raziskovalka Inštituta za etnologijo in antropologijo RAN M. M. Kerimova v fondu Oddelka za pismene vire državnega Zgodovinskega muzeja. Po pisavi sodeč so napisana na hitro, njihovo vsebino pa objavljamo brez sprememb in popravkov v skladu s sodobnimi jezikovnimi normativi.

² N. N. Haruzin je bil na arheološki odpravi V. I. Sizova v Gurzufu spomladi leta 1889. Z njim se je te odprave udeležil tudi P. M. Bogajevski.

³ Sudkovski Rufim Gavrilovič (1850–1885) – slikar krajinar, marinist. V Tretjakovski galeriji sta shranjeni njegovi sliki *Tišina na morju* in *Očakovsko pristanišče*.

⁴ Konsistorija (*consistorium*) – 1) skrivni svet rimskih imperatorjev; 2) višje papeško zborovanje kardinalov.

⁵ Aleksej Petrovič Pavlov (1854–1929) – geolog, paleontolog, od leta 1886 profesor na Moskovski univerzi. Veliko zanimanja so zbudila njegova predavanja in poljudnoznanstvene knjige, ki so pripomogle k širjenju geologije.

⁶ Ivan Ivanovič Janžul (1846–1914) – profesor za finančno pravo na Moskovski univerzi. Od leta 1895 redni akademik Sankt-peterburške univerze. Izjemno priljubljena so bila njegova predavanja iz prava.

⁷ Leonid Aleksejevič Komarovski (1846–1912) – ruski pravnik, strokovnjak za mednarodno pravo, profesor na Moskovski univerzi. Član stranke oktobristov.

⁸ * Peredvižniki (slov. »premičniki«), slikarji ruskega slikarskega združenja – Tovarištva premičnih slikarskih razstav, ki je bilo ustanovljeno leta 1870. (op. prev.)

pisma. Na razstavi ni skoraj nobene sličice in njegove [slike Polenova – M. K.] skorajda ne opazijo, ker se obraz komaj vidi. Hudo mi je za Polenova.⁹

»Zirjaniti« se bom začel 20. maja. Še najbolje bo, če mi pišete v Vologdo poštno ležeče. Nadaljnje naslove Vam bom še poslal.

Pišite, Nikolaj Nikolajevič, zelo sem vesel Vaših pisem. Krepko Vam stiskam roko. Želim Vam, da bi se spočili in si pošteno opomogli. Vaš V. Kondinski.¹⁰

Pozdravite P[jotra] M[ihajloviča].¹¹

2

5. novembra 1890

Moskva

Moj dragi Nikolaj Nikolajevič, včeraj me je pograbila huda mrzlica, celo zobje so me začeli boleti. Potem ko sem se nabasal s konjakom in kininom, sem prespal dvanajst ur in sem zdaj spet zdrav, samo glavo imam še zmeraj ko pisker. Vseeno se bojim voziti daleč, zato me ne bo k vam na kosilo. Ampak morda se bom sprehodil k Abrikosovim.¹² Kaj pa jutri – ali se ne bi za kakšno urico oglasil pri meni? Zelo rad bi te videl. Kako je s tvojim zdravjem? Noge? Glava?

N[ikolaj] Iv[anovič] Astrov¹³ me je včeraj prosil, naj ti povem, da danes ne pride k tebi, da pa je jutri god Aleks[andre] Konst[antinovne] Sizove¹⁴ (spominja te »za vsak primer«).

Poljubljam te in te jutri čakam pri sebi. Vse lepo pozdravi. Tvoj V. Kond[inski].

3

20. junija 1891

Trojekurovo

Dragi moj Kolja, dobil sem tvoj telegram in se že namenil, da te v soboto obiščem, a me je danes nepričakovano pograbila mrzlica – kot se zdi, ne preveč huda: lahko hodim in celo študiram. Če se ne bo okrečila, bom do sobote že zdrav in se bom z veseljem dobil s tabo. Prisrčen poljub. Vsem moj iskreni pozdrav. Tvoj V. Kond[inski].

Zdravje se mi je zelo izboljšalo, vendar me od prehlada, kakor kaže, lahko ozdravi samo grob. Ampak lahko bi se dobil s tabo. Kdaj odpotujete v tujino?

⁹ Kandinski piše o sliki Polenova *Na Tiberiatskem (Genezareškem) jezeru* iz leta 1888, ki je shranjena v Tretjakovski galeriji. Razstavljena je bila na 17. premični razstavi slik Tovarištva premičnih razstav. Polenov je na sliki poudaril predvsem krajino, ne pa obraza, in zato so ga tudi kritizirali.

¹⁰ V vseh tu objavljenih pismih se Kandinski podpisuje kot Kondinski.

¹¹ Mišljen je Pjotr Mihajlovič Bogajevski (1866–1929) – prijatelj Kandinskega in N. N. Haruzina, etnograf (strokovnjak za ljudstva s severa Rusije in Povolžja), pravnik (strokovnjak za mednarodno pravo), pozneje profesor Univerze sv. Vladimirja v Kijevu.

¹² Marija Fjodorovna Abrikosova – sestra A. F. Šemjakine, prve žene Kandinskega.

¹³ Nikolaj Ivanovič Astrov (1868–1934) – ekonomist, leta 1892 je končal pravno fakulteto Moskovske univerze, prijatelj N. N. Haruzina in V. V. Kandinskega, mestni tajnik Moskovske dume, politik in eden izmed ustanoviteljev stranke kadetov.

¹⁴ Aleksandra Konstantinovna Sizova – otroška pisateljica, žena Vladimirja Iljiča Sizova, znanega ruskega arheologa, ki je bil od leta 1881 znanstveni tajnik Zgodovinskega muzeja v Moskvi. Odkril je Djakovo gradišče blizu Moskve. Haruzinovi so imeli z družino Sizov tesne prijateljske odnose.

4

26. junija 1891

[Moskva]

Dragi prijatelj Kolja, pošiljam ti Čuprova.¹⁵ Bodi tako dober in daj Praskovji programe.¹⁶ Včeraj sem ti pozabil dati 1 rubelj in 25 kopejk za izvoščka. Pristrčen poljub, stiskam roko in te čakam pri sebi v Trojekurovu. Lepo pozdravi Vero in Jeleno Nik[olajevno]¹⁷ ter jima zaželi vse najboljše. Pozdravi Aleks[eja] Nik[olajeviča].¹⁸

5

5 januarja 1891

Odesa

Prisrčno te poljubljam, moj dragi Nikolaj Nikolajevič, za telegram z voščilom. Ker je bil dostavljen s pošto, sem ga dobil šele včeraj (zamude, ovire). Ko sem Vam hotel poslati telegram, mi je oče rekel, da ne bo prišel nič prej kot pismo, in ker v pismu lahko poveš več, pošiljam pismo.

»Programov« nisem dobil, najbrž so se izgubili, morda pa si jih nameraval poslati, vendar si pozabil. Ampak kako me je to razjezilo! Saj sem te vendar prosil, da mi po točkah napišeš, kaj naj počnem in kako naj se počutim! Tebi pa še na misel ni prišlo, da bi to storil. Zahvaljujem se ti za tako prijazno pozornost.

Iz vsega srca se veselim »sprave« z Zografom.¹⁹ Anučin²⁰ je že začel orisovati naloge predsedništva. Bog naj mu pomaga, da bi trdno korakal po tej svetli poti. Ali bo Aleksej Nikolajevič prevzel urednikovanje?

Še tri dni ostanem tukaj, potem pa *Reise nach Moskau*.²¹ Lahko si srečen, ker si navezan na navadno mesto. Pri meni se zmeraj vse križa: po eni stani bi rad odpotoval, po drugi pa sem se že polotil dela. Pa še ti nomadski geni. Pravkar je prišel oče, na kosilo. Na svidenje [...]. Poljubljam te, dragi moj. Desetega bom v Moskvi, enajstega pa pri tebi. Vse lepo pozdravi. Še enkrat na svidenje. Tvoj V. Kond[inski].

¹⁵ Aleksander Ivanovič Čuprov (1842–1908) – profesor na pravni fakulteti Moskvske univerze, učitelj V. V. Kandinskega.

¹⁶ Gre za programe iz običajnega prava, ki so jih pripravljali V. V. Kandinski, P. M. Bogajevski, A. Šarko in A. D. Solodovnikov – člani komisije Oddelka za etnografijo OLEAE, ki naj bi pripravila zbornik o običajnem pravu. Predsednik komisije je bil V. M. Mihajlovski.

¹⁷ Vera Nikolajevna Haruzina (1866–1831) – prva ženska profesorica etnografije v Moskovski univerzi, na Višjih ženskih tečajih in v Arheološkem inštitutu, avtorica številnih etnografskih del, sestra M. N., N. N. in A. N. Haruzina. Jelena Nikolajevna Haruzina (po možu Arandarenko) (1860–1924) je bila njihova sestra. Želela je postati zdravnica, vendar se njene želje niso uresničile.

¹⁸ Aleksej Nikolajevič Haruzin (1863–1932) – etnograf, antropolog in politik. Brat M. N. in N. N. Haruzina ter V. N. Haruzine.

¹⁹ Nikolaj Jurjevič Zograf (1851–1919) – znan antropolog, profesor zoologije na Moskovski univerzi. Predaval je tudi geografijo in zgodovino naravoslovja. Udeležil se je odprave v Kaninsko tundro, da bi preučeval Samojede ter pri njih opravljaj antropometrične raziskave.

²⁰ Dmitrij Nikolajevič Anučin (1843–1923) – profesor na Moskovski univerzi, geograf, antropolog in etnograf. Leta 1890 je postal predsednik Združenja ljubiteljev naravoslovja, antropologije in etnografije na Moskovski univerzi.

²¹ Odpotujem v Moskvo (nem.)

Pa še eno prošnjo bi imel zate, dragi Kolja. Zgodilo se mi je nekaj nerodnega. Kozmin mi je dal odtis svojih *Sodišč*,²² jaz pa sem ga pozabil vzeti s sabo in sem ga pustil pri njem. Nerodno mi je pred njim. Če ga boš videl, bodi tako prijazen in ga prosi za ta moj odtis, reci mu, da mi je hudo. Nanj sem se spomnil šele doma. Recni mu, da sem te prosil, da mi ga pošlješ. Ampak ... ni mi ga treba pošiljati, shrani ga, prosim, pri sebi. Še enkrat te poljubljam in ti stiskam roko. Tvoj V. V.

6

21. februarja 1891

B. m.

Moj dragi Kolja, lepega dne se bo zgodila katastrofa: razpočil se bom od sramu pred tabo! ... Če nočeš, da me doleti tako grozljiv konec, mi še enkrat oprostni, tako kakor si mi že prej. Prav zares, brez šale, nad mano visi nekakšen fatum. Spet sem te povabil k sebi na prav tisti dan, ko morem zdoma. Zjutraj se z mano dogaja vrag ve kaj. Obljubil sem (pozneje), da bom šel na drugo predstavo *Ruy Blas*.²³ Ta pa bo v petek. Včeraj sem se namučil (čisto zares). Če moreš, pridi k meni raje v soboto, ob šestih. Ob devetih bova z Anjo²⁴ brala, do devetih pa sem popolnoma prost. Pridi, prosim, čakal bom, da mi oprostiš. Pristrčen poljub. V mojem imenu pozdravi vse domače. Tvoj V. Kond[inški].

Pripis na vrhu pisma: Kako si? Kako ste vsi? Si danes veliko naredil?

7

27. decembra 1891

8. januarja 1892

Pariz

Tole pismo, dragi Kolja, začenjam s prošnjo. Res mi je nerodno, ker te nadlegujem – vem namreč, kako si zaseden – ampak k temu me sili prijateljstvo. Prav zares: še najlaže mi je, da prosim tebe. Bodi tako dober in mi pošlji po povzetju dve knjigi: Anučinove sani, ladjo idr.²⁵ in knjigo Mendelejeva,²⁶ ki je izšla te dni – naslova se žal ne spominjam, vendar se vsebinsko nanaša na dokazovanje izjemne produktivnosti tovarniške proizvodnje in njeno premoč nad poljedelstvom. In če Anučina, kot se spominjam, ni več v prodaji, ali mi tedaj ne bi mogel poslati svoje knjige: čez mesec bi ti jo poslal nazaj. Če iz kakšnega razloga ne moreš v celoti ali vsaj delno izpolniti mojega naročila, potem, prosim, si s tem nikar ne beli glave.

Zelo bi si želel videti, kako tvoja ladja dela prve zamahe z vesli, ter prve udarce podvodnih kamnov in hudobnih valov. In [celo] tvoje jadro se bo že široko razvilo ter ponosno

²² Pravilno: Aleksander Aleksandrovič Kazmin – etnograf, strokovnjak za običajno pravo donskih kozakov, član Oddelka za etnografijo OLEAE. Gre za njegov spis »Običajna sodišča na pristavah Donskega okraja«. *EO*, 3, 1891.

²³ Mišljena je druga predstava po drami Victorja Hugota *Ruy Blas*.

²⁴ Mišljena je Ana Filippovna Šemjakina – prva žena V. V. Kandinskega.

²⁵ Gre za delo D. N. Anučina *Sani, ladja in konji kot pritikline pogrebnega obreda. Arheološko-etnografska študija*. Moskva 1890.

²⁶ Kandinski je najbrž misli na delo D. I. Mendelejeva (1834–1907) *Razumna tarifa ali analiza razvoja industrije v Rusiji glede na njeno splošno carinsko tarifo leta 1891*. Sankt-Peterburg 1892.

zravnalo pod pritiskom krmnega vetra, ko se bom jaz še zmeraj trudil, da bi svoj čolnič v potu svojega obraza zrinil z muljaste peščine, v katero je potopljen in zasedan.

Dovolili so mi, da še tretjič opravljam izpite. Ampak iz vseh predmetov. Kaj bo iz tega, še ne vem. Vendar ne mislim sedeti križem rok. Drugače pa so na ministrstvu zaupno povedali, da bodo profesorji morda sami potrdili že opravljene izpite. Ampak to je še vprašanje.

Vesel sem, ker imaš tako dober spanec. To je nujno, če te delo utruja. Čestitam ti za mesto tajnika.²⁷ Novico o tem sem prebral v »Ruskih vedomostih«. Shrani zame, prosim, en izvod zbornika bilin. Tukaj živimo po starem. V teh dneh bom začel študirati, za zdaj pa se samo naslajam nad Parizom in slikarstvom. Trikrat sem videl Kozminove ter se z njimi sprehajal. Zdaj so že v Berlinu in bodo desetega v Moskvi.

Prisrčno te poljubljam, moj dragi Kolja, in ti stiskam roko. Anja te pozdravlja in se ti zahvaljuje za pozdrav. Pa tudi jaz iz vsega srca pozdravljam vse vaše. Tvoj V. Kondinski.

Malce sem se zredil. Še meni samemu je smešno. Piši pogosteje. Kako je s tvojim zdravjem?

8

15. februarja 1892

27. februarja 1892

Pariz

Moj dragi Kolja, že tako dolgo ne vem, kaj počneš, kako živiš, in za to, seveda, krivim zgolj samega sebe, kajti ti si mi pisal zadnji, jaz pa ti že dolgo nisem odgovoril. Toda zaradi vseh teh misli, ki so sicer upravičene, me zate ne skrbi nič manj. Pjotr Mih[ajlovič] mi je v odgovoru na moje pismo med drugim omenil tudi zvin. In ker se je to nanašalo nate, zdaj razmišljam, za kakšen zvin gre. Kako je na splošno s tvojim zdravjem, kako si? Prosim, čim prej mi piši o tem. Poleg teh misli me je prešinila še neka druga: ti bi mi navsezadnje lahko pisal, tudi če ne bi dobil mojega pisma – dogovorila sva se namreč, da pisem ne bova štela. Ampak nikar ne vzemi tega za zbadljivko.

V teh dneh ti bom poslal Anučina in se ti obenem lepo zahvalil. H knjigi prilagam urnik predavanj iz pariških višjih šol. Morda bo kaj koristil Jeleni Nikolajevni – prosim, da ji ga daš. Kolikor nama dopušča čas, si še naprej ogledujeva Pariz. Mimogrede, včasih hodim na predavanja v College de Fr[ance], Ecole de Droit in sorbonsko Ecole de Mede[cine].

Kajpak, sistematično se mi ne posreči hoditi na nobeno predavanje, tako da se moram zadovoljiti s površnimi vtisi. Tukaj predavajo običajno pravo, toda predavanja se začenjajo ob pol devetih zjutraj, jaz pa ne premorem dovolj državljanske zavesti, da bi vstajal tako zgodaj – morda mi jo Bog še pošlje.

Zvedel sem, da je izpit 13. aprila, zato na pusta ne bom veliko zamudil.

Čim prej mi piši, za zdaj pa dovoli, da te prisrčno poljubim in ti zaželim vse najboljše. Anja te pozdravlja. Lepo pozdravi vse svoje. Tvoj V. Kond[inski]. Ob priložnosti pozdravi etnografe.

Bral sem, da je izšla knjiga Mihajlovskega.²⁸ Se je to res zgodilo! Zelo rad bi jo videl.

²⁷ N. N. Haruzin je 15. decembra leta 1891 postal tajnik Oddelka za etnografijo OLEAE.

²⁸ Gre za knjigo V. M. Mihajlovskega *Šamanizem. Primerjalno-etnografska študija. I. knj.* Moskva 1892 (Novice OLEAE, knjiga LXXXV. Spisi Oddelka za etnografijo, t. II.).

9

15. marca 1894

Odesa

Severni hotel

*Zdaj globoko, zdaj modro
z ovčicami, zdaj črno morje.*

*Zdaj globoko, zdaj modro,
zdaj sivo nebo.*

Zdaj poletno razpet,

zdaj poletno zapet,

zdaj jesenski plašč.

Zdaj upanje, zdaj zadrega,

zdaj obup.

V takšnih razmerah sem živel do včerajšnjega dne, v razmerah, v katerih sta se, kot vidiš, narava in moje srce zlivala v ubran akord, sestavljen iz treh različnih tonov. In včeraj se je ta harmonija naposled podrla: nebo je bilo modro, plašč pa jesenski in razpet. Duša je bila hudobna.

Včeraj sem dobil telegram. Fakulteta mi je odobrila študijski dopust samo do oktobra ... Zamisli si, dragi Kolja, da sem si že na samem začetku priprav na izpit izdelal delovni načrt, na koncu katerega je bilo leto in pol trajajoče bivanje v tujini, zdaj pa se je po zaslugi neke nedoumljive kaprice gospodov profesorjev vse postavilo na glavo. Ne preostane mi drugega, kakor da napnem vse moči in potrpljenje, čim prej položim izpite in že razvezanih rok izpolnim svoj načrt kot podiplomec. To je seveda lahko reči, vendar je težko biti potrpežljiv, kadar ti stopi na pot neumnost. Ampak to je nujno! V nekaterih primerih sem si želel biti potrpežljiv. Tudi če se ti Nemci zlezejo v najmirnejši koticček srca, ga bo vsega zapolnila ruska vzdržljivost, ki se je proslavila v zgodovini.

Tukaj bom morda do konca aprila, še posebno, če se mi posreči, da sploh ne odpotujem v tujino. Za to zadnje skušam poskrbeti že zdaj. Ker pa je časa veliko, računam na to, da mi boš pisal. Kaj počneš? Kako kaj živiš? Poljubljam te in ti močno stiskam roko. Vso tvojo družino prisrčno pozdravljam. Tudi Anja te pozdravlja. Tvoj V. Kondinski.

10

25. marca 1894

Odesa

Dragi Kolja, v Odesi so posebne pečine, ki se od daleč zdijo trdne in čvrste, toda če stojiš na njih, na ozki ploskvi, se od njih ves čas odlamljajo drobni koščki ter se kotalijo navzdol. Včasih se mi zdi, da vsi stojimo na takšnih nezanesljivih pečinah in si na njih iščemo trdnejšo oporo, te pa se drobijo na koščke in posipajo. In ko se ozremo, v strahu vidimo, da okrog nas – ko zgubijo oporo – padajo naši bližnji, ljudje, ki so nam dragi. In z ničimer, z ničimer jim ne moremo pomagati, z ničimer jih ne moremo zadržati. Ob vsej tej grozi se človek tolaži z mislijo, da s teh pečin ne izginemo v kakšno črno jamo, ampak odletimo v boljši, trdnejši in lepši svet. In še dobro, če moreš tako verjeti. Ko je človek mlad, se mu vse zdi veliko in neskončno – stoji na ozkem prostorčku, ki mu je bil odmerjen, njemu pa se zdi, da se njegova pot ne bo

nikoli končala. In ko prvič z vsem svojim telesom začuti, kako majava in nezanesljiva so tla pod njim, kako nemočen je on sam in vse, na kar se včasih nezavedno [...] opira, začne iskati Boga. In še dobro, če ga najde. Nam, ki ga nismo našli, pa je še bolj grozljivo in mračno. In naj o tem še toliko govoriš, bo zmeraj tako, da bo eden umiral, drugi pa se bo medtem veselil. Kakor koli že, groza te je tako za tistega, ki umira, kakor za tistega, ki se veseli. Strašno žalostno je videti prazno mesto v naših vrstah. Tako jaz to občutim. In želim si, da bi ti močno stisnil roko. Tvoji načrti so nejasni, moji pa so se podrli zavoljo potovanja v tujino, tako da se bova po veliki noči vrnila v Moskvo. Te bom še ujel doma? Ob koncu aprila? Piši mi. Tako prijetno mi je misliti na to, da se je zima končala tudi v najinih odnosih. Poljubljam te. Anja te pozdravlja, pa tudi vse tvoje. Tvoj V. Kondinski.

11

14. april 1894

Odesa

Dragi Kolja, ob tej priložnosti, ko so prazniki, bi ti rad ne samo v mislih, ampak tudi z besedami iz vsega srca zaželel kar najtrdnjše zdravje in pa to, da bi stopil na pot, ki ti je pri srcu.

Torej se bova kmalu videla. Ob misli na to mi je zelo prijetno. Se pravi, da bova še posedela in poklepotala v tvojem kabinetu [...]. Dolgo, že zelo dolgo se nisva odkrito pogovarjala. Obenem pa se imava o čem pomeniti. Bog daj, da bi se tako tesno spoprijateljila, da se črna mačka ne bi mogla pomozniti med nama.

Zaradi modre odločitve fakultete moram svoje načrte popolnoma spremeniti. Prav s tem predelovanjem načrtov sem se ukvarjal ves zadnji čas. Ob srečanju ti bom povedal, zakaj mi odločitev fakultete hodi tako narobe.

Načrti, načrti. Vsak jih zna narediti. Ampak kako težko je zgraditi stavbo po načrtu, ki ti je po duši. Mislim, da takšni arhitekti niso nič manj redki kot črn diamant. V zgodnji mladosti na široko razmahneš z rokami, pozneje pa – brž ko želiš razmahniti z njimi tako kot prej – se nadvse boleče zadeneš ob stene. Te stene pa te obstopajo vse bolj na tesno in blažen tisti, ki misli, da je svoboden. Takšna je elegija življenja. Toda še hujše je, če roke skleneš na prsih ter se spremeniš v poosebljeno »žrtev okoliščin«. Torej bomo mahali na lahno! Krepko ti stiskam roko in te poljubljam, Kolja. Anja te pozdravlja in ti želi vse najboljše. Tvoj V. Kondinski.

12

28. decembra 1894

Odesa

Čestitam ti za novo leto, moj dragi Nikolenka, in ti pošiljam svoja voščila: 1) želim ti, da bi bil zdrav, veliko, veliko zdravja, 2) da bi opravil izpite, 3) da bi odpotoval v tujino na študij drž[avnega] prava, 4) da bi se več ukvarjal s to znanostjo, 5) da bi bil kar se da uspešen pri vseh opravkih in rešil tudi najmanjše neprijetnosti, kajti [...] brez njih je življenje nepredstavljivo in morda nekoliko lahkomišelnost. Želel bi ti tudi, da bi bil razsodnejši in večkrat prisluhnil dobrim nasvetom, toda če bi se uresničile vse druge želje, to niti ne bi bilo potrebno.

V mojem imenu vošči tudi vsem domačim in jim povej, da jim iskreno želim vse najboljše.

Ali se me spominjaš, kadar odpiraš zrele lubenice? Veliko sem se te spominjal, pa tudi vse tvoje družine, ki me tako priteguje. [...] S čim se ukvarjaš? Kaj se dogaja pri vas?

Jaz ... Še zmeraj ne občutim časa in celo svoje življenje vidim samo zjutraj, ko se prebudim (dokaj pozno) in ko se v postelji umirim (prav tako pozno) – življenje občutim kot nekaj, kar je od mene odtrgano.

Doma me skoraj ni. Študiral sem vsega tri ure, drugače pa je moja glava ves čas popolnoma mirna, če ne štejem kratkih trenutkov, v katerih po svoji slabi navadi odletim od sveta, torej na ulice, prepredene z odvrtnimi meglicami, ali v vesele (včasih tudi dolgočasne) sprejemnice. Drugače pa letos tudi jaz živim bolj spodobno kakor prej. Želim si, da bi šel kam iz mesta, k morju, vendar nisem utegnil izkoristiti dveh čudovitih dni in zdaj čakam na lepše vreme. Tukaj je vse urejeno in prav tako diši po kislem. Samo ena novica – končal sem Nikanorja. Večna mu hvala!

Mi boš kmalu pisal? Prišel ne bom prej kot enajstega, kajti mama na svojo odgovornost zadržuje brata. Spet nas ne bo na študentskem dnevu.

Prisrčno te poljubljava in ljubiva. Vse prav lepo pozdravi. Piši. Tvoj V. Kond[inski].

N. N. KHARUZIN AND W. KANDINSKY

One of the abstract art founders, the Russian outstanding artist Wassily Kandinsky took up shamanism motifs in his creative works. This was not a tribute to fashion or a passion for exotica. Shamanism motifs had deep routes in his geneology, state of his mind, in his biography.

The origin of his family name was connected with the name of Konda river (left tributary of Irtysh river) in Khanty-Mansijsk okrug, and with the name of Kondinsk settlement (on earlier maps – Kandinsk), and with the name of Kondinsk monastery on the right bank of Ob river. This region had the sacred meaning for the Voguls (Mansi), the Ostyaks (Khanti) and for the Zyryans (Komi). Rivers Ob and Konda basin was considered to be the Zyryans' motherland. According to Kandinsky, his father's ancestors were from the East Mansi (Kondinsk Mansi). Kandinsky's father told the son the history of their forefathers, the Voguls and the Ostyaks who wandered from the Urals to the Ice Ocean. Kandinsky wrote about his "nomadic heredity" in his letter to N. N. Kharuzin.

Being a student Kandinsky was keen on paganism, particularly, on shamanism of people from Russian North and Siberia. This interest was under influence of his friend Nikolay Kharuzin, future outstanding ethnographer.

They made friends in 1885, when both entered law faculty of Moscow University. Nikolay and Wassily listened to Professor M. M. Kovalevsky's lectures on law, Prof. A. I. Chuprov's lectures on political economics and statistics, V.F. Miller's lectures on Oriental studies and folklore. Kandinsky studied all subjects with great interest, but most of all, he liked ethnography.

When at the University both friends Nikolay and Wassily took part in scientific expeditions.

Nikolay Kharuzin studied law and folklore of the North Caucasus people, Russian people of Olonetsk and Arkangelsk provinces, as well, the Lapps (Sami/Saami). After his last expedition he wrote many interesting articles that became a prologue of his wonderful monograph Russian Saami. Studies of the present mode of life (Moscow, 1890). Knowing Kandinsky's interest in ethnography Kharuzin joined him to the Ethnographical Department of the Society of Ethnography, Anthropology, Natural Science Amateurs (SEANSA). In May 1889 on behalf of the SEANSA Kandinsky went to the first scientific expedition to the North of Russia, Vologda province, that included the Komi-Zyryans lands. He went alone. His aim was to study people who had many traces of paganism in its culture. Preparing the trip he studied works of the well known historians, ethnographers, linguists. Before the trip he made a report "Beliefs of the Komi-Zyryans and the Permyaks" at the Ethnographical Department of the SEANSA.

The aim of this trip was to study juridical customs of the Russians in Vologda province and beliefs of the Sysolsk and Vychegodsk Zyryans. Shamanism had disappeared from the Zyryans culture long before Kandinsky came to there. But they had ancient pagans beliefs. The trip was in the period from May 28 to July 3, 1889. The materials he collected then he published in the article "From materials on ethnography of the Sysolsk and Vychegodsk Zyryans. National Gods (contemporary beliefs)".

After this article Kandinsky published few more reviewings in the Ethnographical Review magazine.

Due to the sickness both friends missed some time at the University and they graduated in 1893. Wassily received the first degree diploma at the department of political economics and statistics at Derpt University. Nikolay had overcome many obstacles and moved to Derpt University, he devoted himself to studying ethnography. He received the kandidat degree in geography and ethnography at the philological department.

Kandinsky was proposed a vacancy of professor at his department, but he decided to devote himself to painting art and moved to Munchen in 1896. He entered the private art school of Slovenian artist Anton Azbe, where he stayed for two years. After that he took lessons with the teacher of the Royal Art Academy in Munchen – Franz Shtuk, who was "the first German artist" at that time. One year later Kandinsky left Shtuk's workshop and moved to Moscow where he founded art organization "Phalanx". He taught art at school and wrote articles on art.

Kharuzin worked hard as the ethnographer these years. From autumn 1896 he read lecturers on ethnography at Moscow University and at Lazarev Institute for Oriental Languages.

Being in fact the editor-in-chief of Etnografichiskoye obozrenie (Ethnographic review), he wrote a great amount of articles and reviews. His bad health made itself felt, and in 1900 Nikolay Kharuzin's heart did not sustain excessive load. After Nikolay Kharuzin's death Kandinsky kept in touch with his family, and was always a welcome guest in their house. In 1903 in memory of Nikolay he gave Kharuzin's the colour woodcut symbolically named "Proshaniye" ("Farewell"). In 1935 A. N. Kharuzin's wife Natalia Vasil'evna sold it to Tretjakovskaya gallery where it is kept to this day. Most likely, it was just the works about shamanism of his friend N. N. Kharuzin, the known Russian ethnographer, that gave the richest material for explanation of

these phenomena, and specifically the chapter "Shamanism" including to his lectures Etnografiya. Verovaniya (Ethnography. Beliefs) (Vol. IV, Moscow, 1905), posthumously issued by Alexey and Vera Kharuzins. It is possible to assume, that his sister V. N. Kharusin supporting friendly relations with Kandinsky, presented him the posthumous edition of the textbook Etnografia (Ethnography), and N. N. Kharuzin's basic work Russkie Lopari (Russian Saami), published in 1890, Kandinsky knew well. Besides he undoubtedly knew the works on shamanism of his close friends — P. M. Bogaevsky, lawyer, expert in common law, and V. M. Mikhajlovsky, ethnographer. Studying of works on shamanism and getting keen on these plots have undoubtedly affected Kandinsky's creativity.

In the article the shamanistic plots in Kandinsky's works of the different years reflected in pictures "Pyostraya zhizn" (Motley life), "Vsadnik" (Horseman), "Urovni" (Levels), "Poslednyaya akvarel" (Last aquarelle), "Malenkiye miry" (Small worlds), and in series of oval pictures, are examined; an analysis of psychophysical stamp of artist's personality and his theoretical substantiation of essence and problems of abstract art is given as well.

Н.Н. ХАРУЗИНУ И В. В. КАНДИНСКИЙ

На протяжении всего своего творческого пути выдающийся русский художник, один из зачинателей абстракционизма в изобразительном искусстве Василий Васильевич Кандинский обращался к мотивам шаманизма. И это обстоятельство не является данью моде или увлечением экзотикой. Шаманские сюжеты Кандинского имеют глубокие истоки в его генеалогии, психике и фактах биографии.

Происхождение фамилии Кандинских, связывают с названием реки Конда (левый приток Иртыша), протекающей по территории Ханты-Мансийского округа, и поселением Кондинск (на ранних картах - Кандинск) и Кондинским монастырем (на правом берегу Оби). Регион имел сакральное значение для вогулов (манси), остяков (ханты) и зырян (коми). Бассейн р. Оби и Конды считается прародиной зырян. Предки отца, по словам самого В.В. Кандинского, были из восточных манси (манси кондинские). Отец посвятил сына в далёкую историю их предков, в которых входили вогулы, вместе с остяками кочевавшие от Урала до Ледовитого океана, недаром о «номадической наследственности» Кандинский пишет в одном из писем к Н.Н. Харузину.

Ещё в студенческие годы Кандинский увлёкся языческими верованиями, в частности шаманизмом у народов Русского Севера и Сибири. Это произошло под влиянием его близкого друга, впоследствии известного этнографа Николая Николаевича Харузина.

Их знакомство произошло в 1885 г., когда оба поступили на юридический факультет Московского университета. Николай и Василий слушали лекции профессора М.М. Ковалевского по общему праву, профессора А.И. Чупрова - по политэконо-

мии и статистике, В.Ф. Миллера - по востоковедению и фольклору. Кандинский с интересом изучал все предметы, но большие всего его привлекала этнография.

И Николай и Василий в годы учёбы в университете участвовали в научных экспедициях. Николай Харузин изучал обычное право и фольклор народов Северного Кавказа, русского населения Олонецкой и Архангельской губерний, а также лопарей (саамов). Последняя поездка увенчалась рядом интересных статей, послуживших прологом для его блестящей монографии «Русские лопари. Очерки современного быта» (М., 1890).

Хорошо зная интерес Кандинского к этнографии, Харузин приобщает друга к участию в деятельности Этнографического отдела Общества любителей естествознания, антропологии и этнографии и журнала «Этнографическое обозрение». В мае 1889 г. Кандинский по поручению Этнографического отдела ОЛЕАЭ один, без сопровождения, отправляется в свою первую научную экспедицию на Север России, в Вологодскую губернию, в состав которой тогда входили и земли коми-зырян. Его цель - ближе познакомиться с загадочной культурой народа, у которого, он знал, сохранилось множество остатков язычества. Готовясь к поездке, он изучает известные в то время работы лингвистов, историков и этнографов, и перед отъездом выступает в Этнографическом отделе с докладом «Верования пермяков и зырян».

Целью поездки Кандинского было прежде всего стремление изучить юридические обычаи русского населения Вологодской губернии и верования сысольских и вычегодских зырян. Шаманизм у зырян исчез задолго до приезда туда Кандинского, но сохранились древние языческие верования. Сведения, собранные в этой экспедиции (с 28 мая по 3 июля 1889 г.), вылились в статью «Из материалов по этнографии сысольских и вычегодских зырян. Национальные божества (по современным верованиям)».

Вслед за этой статьёй Кандинский помещает в журнале «Этнографическое обозрение» ряд обзоров и рецензий.

Из-за болезни Василий и Николай пропустили некоторое время учёбы на юридическом факультете и одновременно закончили его в 1893 г. Василий получил диплом первой степени по кафедре политической экономии и статистики. Николай, пройдя через множество препон и окончательно определившись в пользу этнографии, перевёлся из Московского в Дерптский университет и получил там степень кандидата географии и этнографии филологического факультета.

Занятия В.В. Кандинского экономическими науками и юриспруденцией были столь успешными, что ему предложили должность профессора на кафедре экономики и статистики в Дерптском университете, но он отказывается связать свою судьбу с наукой. Окончательно решив заняться живописью, Кандинский в 1896 г. едет в Мюнхен. Здесь он поступает в частную школу словенского художника Антона Ашбе, где проводит два года. После учёбы у Ашбе он обращается к Францу Штуку

- преподавателю Королевской академии художеств, который в те годы считался «первым немецким рисовальщиком» и берёт у него уроки в Мюнхене. Через год Кандинский покидает мастерскую Штука и в 1900-1902 гг. вновь приезжает в Москву, где основывает художественное объединение «Фаланга», преподаёт в художественной школе, пишет статьи по искусству.

Н.Н. Харузин без устали в эти же годы работает на поприще этнографии. С осени 1896 г. он начинает читать лекции по этнографии в Московском университете и Лазаревском институте восточных языков. Фактически являясь главным редактором «Этнографического обозрения», он пишет огромное количество статей, обзоров, рецензий. Плохое здоровье даёт себя знать, и в 1900 г. сердце Николая Николаевича не выдерживает непосильных нагрузок.

Кандинский и после кончины Николая Харузина поддерживает связь с его семьёй, всегда является желанным гостем в их доме. В 1903 г. он дарит Харузину, в память о Николае, свою цветную гравюру на дереве с символичным названием «Прощание». В 1935 г. супруга А.Н. Харузина Наталья Васильевна продает ее Третьяковской галерее, где она и хранится по сей день.

По всей видимости, самый богатый материал для уяснения проблем, связанных с шаманизмом дали ему труды его друга Н.Н. Харузина, известного русского этнографа, а также глава «Шаманство», вошедшая в курс его лекций «Этнография. Верования» (Т. IV. М., 1905), посмертно изданный Алексеем и Верой Харузинуыми. Можно предположить, что сестра учёного В.Н. Харузина, поддерживавшая дружеские отношения с Кандинским, подарила ему посмертное издание учебника «Этнография», а основной труд Н.Н. Харузина «Русские лопари», опубликованный в 1890 г. Кандинский хорошо знал. Кроме того, он несомненно был знаком с трудами по шаманизму его близких друзей – юриста, специалиста по обычному праву П.М. Богаевского и этнографа В.М. Михайловского. Изучение трудов по шаманизму и увлечение Кандинского этими сюжетами несомненно повлияли на его творчество.

В статье рассматриваются шаманские сюжеты в творчестве Кандинского разных лет, нашедшие отражение в картинах «Пестрая жизнь», «Всадник», «Уровни», «Последняя акварель», «Маленькие миры», в серии овальных картин, дается анализ психофизического склада личности художника и определённой связи его с теоретическим обоснованием сущности и задач абстрактного искусства.

Dr. Marijam M. Kerimova, Institut slavjanavedenija, Ruska akademija nauki, Moskva